

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN: 2564-7903 • Yıl / Year: 4 • İlkbahar / Spring: 2021 • Sayı / Issue: 7

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة للبحوث الإسلامية

Journal of Islamic Studies

Yıl | Year: 4 - Sayı | Issue: 7 - 2021 Nisan | 2021 April

HADİS LİTERATÜRÜNDE UYDURMA RİVAYETLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Terms Used to Refer to Forged Reports in the Ḥadīth Literature

Mahmut YAZICI

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı
Dr., Pamukkale University Faculty of Theology,
Department of Hadith
mahmutyazici81@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0094-8224.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Date Received: 20 Şubat 2021 / 20 February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Mart 2021 / 27 March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Nisan / 30 April 2021

Yayın Sezonu / Publishing Date Season: Nisan / April

Atıf / Citation: Yazıcı, Mahmut. “Hadis Literatüründe Uydurma Rivayetlerle İlgili Kavramlar”. Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi 7 (Nisan 2021): 146-178.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://rumeli.trakya.edu.tr/> | <https://dergipark.org.tr/rumeli>

mail to: rumelislam@trakya.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Tekirdag
Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

HADİS LİTERATÜRÜNDE UYDURMA RİVAYETLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Öz

Hadis ilminin önemli konularından birisi Hz. Peygamber adına uydurulmuş rivayetlerdir. Hadis münekkitleri erken dönemlerden itibaren bu konuya dikkat çekmiş, sahih rivayetlerle zayıf ve uydurma rivayetleri ayırt etmeye çalışmış ve konuyla ilgili birçok eser kaleme almışlardır. İlk dönemlerde daha çok rical eserleri içerisinde ravi değerlendirmeleri çerçevesinde ele alınan uydurma rivayetler, hicrî beşinci asrın sonlarından itibaren konularına göre ya da alfabetik olarak müstakil eserlerde toplanmışlardır. Uydurma rivayetler daha çok “mevzû” terimiyle ifade edilseler de ilgili eserler incelendiğinde çok farklı terimlerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu çalışmada erken dönem rical eserleriyle mevzû’ât türü eserler taranarak uydurma hadis yerine kullanılan kavramlar, bu kavramların menşei ve onlara yüklenen anlamlar ve bu kavramların ilk kullanıldığı dönemler ile mevzû’ât türü eserlerdeki kullanımları ele alınmıştır. Sonuç olarak uydurma rivayetleri ifade etmek için kullanılan “mevzû” kavramının dışında “ma’mûl”, “müfterâ”, “bâtil”, “kezib”, “masnû”, “lâ asle leh”, “lâ yesihhu”, “muhtelak” gibi pekçok kavramın bu anlamda zikredildiği, bazı kavramların ise hem zayıf hem de uydurma rivayetler için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, kavram, Mevzû’, uydurma hadis, mevzû’ât literatürü.

Terms Used to Refer to Forged Reports in the Ḥadīth Literature

Abstract

One of the most important subject matters studied within the science of Ḥadīth is with regards to the forged reports which are forged and then intentionally attributed to the Prophet. Ḥadīth critics have drawn attention to the matter early on and made efforts to differentiate authentic reports from the forged and the weak reports, producing numerous works on the subject. Initially, forged reports were studied mostly as part of criticism on the reporters in biographical dictionaries. By the end of the fifth century of the Hijra, however, they began to be compiled in separate works, arranged either thematically or alphabetically. It is true that forged reports are often referred to using the term *mawḍū’* (forged). However, a close examination of the relevant works reveals that various other terms were made use of as well. On the basis of an analysis of the early biographical dictionaries and works on forgery (*mawḍū’āt*), the present study explores the terms used other than the term *mawḍū’*, their origin, the meanings assigned to them, the periods in which these terms were introduced for the first time, and their usage in the forgery literature. It concludes that besides the term *mawḍū’*, various other terms such *ma’mûl*, *muftarâ*, *bâtil*, *kaḍīb*, *maṣnû’*, *lâ asle lehi lâ yaṣihhu* and *muhtalaq* were also made use of to refer to forged reports while some others were used to refer to both weak and forged reports.

Key words: Ḥadīth, Term, *Mawḍū’* (forged), Forged *ḥadīth*, the forgery (*mawḍū’āt*) literature.

Giriş

İslam'a hizmet etme arzusu, fırka, mezheb, belde ve kabile taassubiyeti, İslam düşmanlığı ve şahsi menfaat düşüncesi gibi nedenlerle¹ Hz. Peygamber'in dini otoritesinden istifade etmek için onun adına yalan hadislerin uydurulduğu bilinmektedir. Yaygın olmasa da hadis uydurma faaliyetini hicri birinci asra kadar götürmek mümkündür.² Başta hadis münekkitleri olmak üzere İslam âlimleri, hadis uydurmacılığına karşı ilk dönemlerden itibaren sened ve metin tenkîdi yapmak suretiyle mücadele etmişler, sahih hadislerle zayıf ve uydurma rivayetleri ayırt etmek için çeşitli kurallar koymuşlardır.

Rasûlüllah (s.a.s.), من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار "Kim bilerek benim üzerimden bir yalan söylerse Cehennemdeki yerine hazır olsun"³ buyurarak hangi sebeple olursa olsun kendisi adına yalan hadis uydurulmasını şiddetle yasaklamıştır. Hz. Peygamber, kendisi adına yalan bir söz uydurulmasını "kzb" kök fiiliyle ifade etse de onun kendisi adına uydurulmuş bir söz için herhangi bir kavramı kullandığı bilinmemektedir. Zaten Hz. peygamber döneminde hadis uydurulup uydurulmadığı konusu da tartışmalıdır.⁴ Aynı şekilde sahâbe döneminde de bazı sahâbiler hatalı rivayetlerinden dolayı bir kısım sahâbiyi "tekzîb/hata etmekle" suçlasalar da⁵ hatalı olarak nakledilen bu tür rivayetler için bir kavram kullandıkları tespit edilememiştir. Dolayısıyla sahâbenin de "kzb" kök fiilini, rivayet (mervî) için değil, ravi için kullandıkları söylenebilir.

Hicri üçüncü asırda yazılan ve günümüze ulaşan eserlerde zayıf ve mevzû rivayetler daha çok alerricâl tasnif sistemine göre tanzim edilen cerh-ta'dîl kitaplarıyla zayıf ve metrûk ravilerin yer aldığı ricâl ile ilgili diğer eserlerde zikredilmiştir. Bu eserlerde de rivayetler, ravisinin nitelikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu anlamda "kezzâb", "yezau'l-hadîs", "ekzebu'n-nâs", "deccâl" gibi ağır cerh lafızlarıyla cerhedilmiş ravilerin naklettikleri rivayetler uydurma olarak kabul edilmiştir.⁶ Bununla birlikte bu dönemde yazılan eserlerde mervî hakkında da, zikredilen rivayetin uydurma olduğunu ifade eden "mevzû", "bâtil", "münker", "masnû", "tâmm", "acâib", "kezip", "lâ asle leh", "lâ/lem yesbut" gibi ifadeler de kullanılmıştır.⁷

Rivayet asrı olarak kabul edilen hicrî dört veya beşinci asırlara kadar devam eden dönemde uydurma rivayetlerin müstakil bir çalışmada toplandığı bilinmemektedir.⁸ Muhtemelen sahih-zayıf bütün hadisler kitaplarda toplandıktan sonra uydurma rivayetlere ilişkin müstakil çalışmalar yazılmaya başlanmıştır. Mevzu'ât literatürü olarak adlandırılan bu

¹ Hadis uydurma nedenleri için bk. Cemâlüddîn Ali b. Abdîrrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 14-20; Nuruddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1979), 1/11-16; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1997), 27-61; Abdülmâcid Ğavrî, *el-Ḥadisü'l-mevzû' esbâbu ihtilâkîhî ve huṭûratü intişârihî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018), 35-50.

² Ğavrî, *el-Ḥadisü'l-mevzû'*, 28-29; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 26.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şâhîhu'l-muḥtaşar min umûri Rasûlillâh ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "İlm", 38 (hadis no: 110); Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-şâhîhu'l-muḥtaşar bi nakli'l-adli 'ani'l-adli ilâ Rasûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.), "Mukaddime", 3.

⁴ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 20-21; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2014), 42-47.

⁵ Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde Tekzîb ve Tekzîbin Mahiyeti Rivayetlerdeki Tekzîb İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/ (1999), 455-489.

⁶ İlgili terimler için bk. Ömer b. Hasan Osman Fellâte, *el-Važ'u fi'l-ḥadis* (Beyrut: Müessesetü Menâhilü'l-İrfân, 1981), 1/111-132; Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 147-149.

⁷ Örnekler için çalışmamızdaki ilgili maddelere bakılabilir.

⁸ İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-şerî'a*, 1/ح-ع; Ğavrî, *el-Ḥadisü'l-mevzû'*, 99-111; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 139-169.

eserlerde daha önce ağırlıklı olarak cerh-ta'dîl ve ricâl tarihleri gibi çeşitli eserlerde yer alan uydurma rivayetler, alfabetik olarak sıralanmış veya konularına göre biraraya getirilmiştir. Bu eserlerde de uydurma rivayetler için ilk dönem rical kitaplarında kullanılan ifadelerle ilaveten “belâ”, “fazîha”, “muhtelak”, “musîbet”, “müftera” gibi kavramlar zikredilmiştir.

Uydurma rivayetlere ilişkin kullanılan bazı kavramlara hadis istilahlara dair sözlüklerde⁹ ve belirli kavramları temel alan bazı çalışmalarda¹⁰ yer verildiği görülse de konuya dair kapsamlı müstakil bir çalışma tespit edilemedi.

Abdülfettâh Ebû Ğudde, Ali el-Kârî'nin uydurma rivayetleri zikrettiği *el-Masnû'* adlı eserinin mukaddimesinde söz konusu eserde geçen kavramlar çerçevesinde “lâ asle leh”, “lâ/lem yesihh”, “lâ/lem yesbut” gibi kavramlar hakkında geniş açıklamalarda bulunsa da diğer bazı kavramların yalnızca adlarını zikretmekle yetinmekte detaylı bir bilgi vermemektedir.¹¹ Mevzû hadislerle ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Ömer Felâte de *el-Vaz' fi'l-hadîs* adlı eserinde hem hadis uyduran raviler hem de uydurma rivayetlere dair kavramları birlikte zikretmekte,¹² uydurma rivayetle alakalı kavramları müstakil olarak ve kapsamlı bir şekilde ele almamaktadır. Hadis istilahlının doğuşu ve gelişimine dair eser kaleme alan Ahmet Yücel de “Metrûk râvilerle ilgili istilahlar” başlığı altında ravinin yalancılığına delalet eden istilahlara yer vermekte¹³ ancak birkaç kavram hariç uydurma rivayetlerle ilgili kavramlara yer vermemektedir.¹⁴ Bu eksikliği gidermek maksadıyla ilk dönem rical eserleriyle sonradan kaleme alınan mevzû'ât türü eserlerde yer alan uydurma rivayetlere ilişkin kavramlar, bunların sözlük anlamları ve terim anlamıyla bağlantısı, ilgili kavramın menşei, ilk kullanıldığı dönem ve bu kavramlara dair ihtilaflar ele alınacaktır.

Hadis usûlündeki bazı kavramlar naslara dayandırılmaya çalışıldığı gibi¹⁵ uydurma rivayetlere ilişkin kavramlaştırmalarda da âyet veya hadislerde geçen kelimelerin referans alındığı görülmüştür. Bu meyanda uydurma rivayet için kullanılan kavramlar ve varsa bu kavramların âyet ve hadislerdeki izdüşümlerine dikkat çekilecektir.

İlgili kavramlar incelendiğinde bazılarının doğrudan, bazısının kinayeli olarak bir kısmının da nadiren uydurma rivayet anlamında, bazılarının ise hem zayıf hem de uydurma rivayetler hakkında kullanıldığı görülmüştür. Buna göre konuyla ilgili kavramlar dört başlık altında ve kendi içerisinde alfabetik olarak değerlendirilecektir.

1. Rivayetin Uydurma Olduğunu Doğrudan İfade Eden Kavramlar

Âbide/آبِدَة (ç. Evâbid/أوابد)

⁹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 37, 210, 226, 265; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 14, 39, 40, 74, 172, 201, 307.

¹⁰ Macit Demirel, “Farklı Bir Hadis Kavramı: Lâhin -Letâifü'l-Hikem Örneği-”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015), 32-49; Hatice Karadeniz, “İstihlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 3/2 (2017), 57-92; Muhammed Aslan, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 62 (2017), 263-274; Selahattin Aydemir, “Hadîsler Hakkında Sahîh Değil İfadesinin Kullanımı”, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (2020), 93-130.

¹¹ Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'el-Mevzû'âtü's-şuğrâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslamiyye, 2018), Mukaddime, 17-39.

¹² Fellâte, *el-Vaz'u fi'l-hadîs*, 1/111-132.

¹³ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 147-149.

¹⁴ Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 185.

¹⁵ Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Hüseyin Kahrman, “Hadis Usulünün Nassa Dayandırma Çabası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 169-195.

Âbide, “Uzunca bir süre bir yere yerleşip ayrılmamak” veya “insanlardan kaçmak”, “yalnızlaşmak”¹⁶ anlamında “bde/بدأ” kök fiilinden türemiş bir isimdir. Çoğulu “evâbid” olup, “insanlardan kaçan yabancı hayvanlar” için de kullanılır. Bu manada Hz. Peygamber’in: *إِنَّ لِهَذِهِ الْإِبِلِ أَوَابِدَ كَأَوَابِدِ الْوَحْشِ* “Hakikaten bu develerin, vahşî hayvanların kaçıışı gibi bir kaçıışı vardır.”¹⁷ sözünde de geçer.

“Evâbid” kelimesinin daha çok çoğul formuyla hadis münekkileri tarafından; “alışılmamış”, “yabancı”, “tanınmayan” anlamında Hz. Peygamber’e ait olmayan uydurulmuş rivayetler için kullanıldığı söylenebilir. Ancak İbn ‘Irâk (‘Arrâk)¹⁸ (ö.963/1556), münekkilerin raviyi nitelerken kullandıkları “له أوابد”, “له طامات” ve “يأتي بالعجائب” şeklindeki sözlerinden, onların yalancılıkla mı itham edildiklerini yoksa yalnızca hadislerindeki münkerlik niteliğinin mi vurgulandığını tam olarak anlayamadığını hatta bunu bazı hocalarına da sorduğunu fakat sadra şifa bir cevap alamadığını söyler sonra da İbn Hacer’in bu tür ifadelerin kullanıldığı bazı kimselerin tercemelerinde “o, kizble/yalancılıkla itham edilmemiştir” şeklindeki sözünü gördüğünü zikreder.¹⁹ İbn ‘Irâk’ın bu sözlerinden “evâbid”, “tâmmât” ve “acâib” kelimelerinin, yalnızca mevzû rivayetler için değil, kendisinde nekâret bulunan yani tanınmayan, “garîb” rivayetler için de kullanıldığını kastettiği anlaşılmaktadır. İbn ‘Irâk’ın bu tespitini destekleyen sözlerle rastlanmaktadır. Örneğin İbn Sa’d’ın (ö.230/845) *Tabakât*’ında Şa’bî ile ilgili olarak “يأتي بالأوابد” ifadesi zikredilir.²⁰ Tâbiînin önde gelen meşhur muhaddis ve fakihlerinden olan Şa’bî’nin uydurma rivayetler naklettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen bu söz “evâbid” kelimesinin sözlük anlamından hareketle tanınmayan, garîb rivayetler naklettiğini ifade etmek için kullanılmıştır.

Mecrûh ravilerin ve mevzû rivayetlerin toplandığı eserlerde ravinin rivayetini nitelerken kullanılan “evâbid/أوابد”, “tammât/طامات” ve “acâib/عجائب” kavramlarının, ilgili eserlerin yazarlarına göre söz konusu rivayetlerin uydurma olduğunu gösterdiği söylenebilir. Sibî İbnü’l-‘Acemî’nin (ö.841/1438), Zehebî’nin (ö.748/1348) Ali b. Yezdâd el-Cürçânî hakkındaki; *إِبْنُ أَبِي عَدِيٍّ مَثَّه رَوَى عَنِ النَّقَاتِ أَوَابِدَ* / İbn Adî’nin hocasıdır. Hadis uydurmakla itham edilmiştir. Güvenilir ravilerden uydurmalar nakleder.” sözünü naklettikten sonra söylediği: “Bana göre bu ifadeyle Zehebî, onu hadis uydurmakla itham etmektedir (أَنَّهُ اتَّهَمَ بِالْوَضْعِ).”²¹ sözü de bu görüşümüzü desteklemektedir.

Hadis münekkilerinin, bu ifadeleri çok zayıf kabul ettikleri ravilerin tercemelerinde zikretmiş olmaları da bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Örneğin İbn Hibbân (ö.354/965), “لا يحل الاحتجاج به بحال / Hiçbir surette onunla ihticâc helal değildir” dediği Ahmed b. Semure’nin tercemesinde: “بروي عن النقّات الأوابد والطامات” derken, Zehebî onu zayıf ravilerin tercemelerine yer verdiği *el-Muğnî fi’z-zu’afâ*’sında *له عجائب وأوابد، من ذلك: عليّ خير البرية* / Hayret verici ve Hz. Peygamber’e ait olduğu bilinmeyen uydurma rivayetleri vardır. ‘Ali yaratılmışların en hayırlısıdır’ şeklindeki rivayeti bunlardandır.” ifadesiyle tanıtmakta,²² söz

¹⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, thk. Muhammed Avd Mer’ab (Beirut: Dâru İhyâi’l-Türâsi’l-‘Arabî, 2001), “ebd”, 14/146; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvîni İbn Fâris, *Meşkâysü’l-luğa*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2008), 18; Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgib el-İsfehânî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pinar Yayınları, 2007), 94.

¹⁷ Buhârî, “Şirket”, 3 (hadis no: 2488); Müslim, “Ezañî”, 20.

¹⁸ İbn ‘Arrâk diye meşhurdur. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda doğru kullanımın İbn ‘Irâk olduğu belirtilmektedir (bk. Muhammed Tuncer, *İbn Arrâk’ın Hayatı ve Tenzîhu’s-Şeria Adlı Eseri* (Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017), 7). Her ne kadar İbn ‘Irâk kullanımı yaygın olmasa da doğru kullanımın yerleşmesi için çalışmamızda bu ismi tercih edeceğiz.

¹⁹ İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’s-Şeria*, 1/19.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 6/249.

²¹ Burhânuddîn el-Halebî Ebü’l-Vefâ İbrahim b. Muhammed et-Trablusşâmî Sibî İbnü’l-‘Acemî, *Keşfü’l-Hasîs ammen rumiye bi vaz’i’l-hadis*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Beirut: Âlemü’l-Kütüb, 1987), 191.

²² Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *el-Muğnî fi’z-zu’afâ*, thk. Nureddîn İtr (Katar, 1987), 1/41.

konusu rivayeti *Telhîsu'l-Mevzû'ât*'ta zikretmekte²³ ayrıca *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Ahmed b. Semure'nin tercemesinde aynı rivayeti zikredip ardından da “وهذا كذب/ bu, uydurmadır” dediği görülmektedir.²⁴ Mevzû' rivayetlere dair eser yazan İbnü'l-Kayserânî (ö.507/1113) ise mezkûr Ahmed b. Semure hakkında bilgi verirken “كان يأتي بالبواطل والطامات” diyerek İbn Hibbân ve Zehebî'nin kullandığı “evâbid” kelimesine karşılık, haberin uydurma olduğunu gösteren “bâtil” kelimesinin çoğul kipini kullanmaktadır. Bütün bunlara göre “evâbid” kavramının bazı münekkitlerce, “tanınmayan ve bilinen yollarla gelmeyen uydurma rivayetler” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁵

İbn 'Irâk'ın dile getirdiği; “İbn Hacer, bu tür ifadelerin yer aldığı bazı kimselerin tercemelerinde ‘o, kizble/yalancılıkla itham edilmemiştir.’ demektedir.” şeklindeki sözlerine ilişkin İbn Hacer'in (ö.852/1449) zayıf ravilerle ilgili eseri *Lisânü'l-Mîzân*'da yaptığımız araştırmada böyle bir bilgiye rastlayamadık. Aksine bizzat İbn Hacer'in “evâbid” kelimesini “doğru olmayan/uydurma haber” anlamında kullandığını tespit ettik. Nitekim o, Muhammed b. Halife el-Kurtubî'nin tercemesinde, onun Ebû Bekir el-Âcurrî'nin (ö.360/970) nisbesi hakkında söylediği: “el-Âcurrî nisbesi doğru değildir, doğrusu el-Lâcurrî'dir.” şeklindeki sözünden sonra şöyle der: “Bu, onun garip uydurmalarıdır (وهذه من أوابد هذا الرجل). Ebû Bekir el-Âcurrî, nisbesine dikkat çekilmesinden daha meşhurdur. Muhammed b. Halife onun nisbesini değiştirmekle yetinmemiş, onu gerçekte olmayan bir beldeye nispet etmiştir!”²⁶ Ayrıca İbn Hacer'in Ali b. Müzdâd el-Cürcânî'nin tercemesinde Zehebî'nin onun hakkında söylediği: “روى عن الثقات أوابد” şeklindeki sözünü naklettikten sonra: “ثم ساق حديثا موضوعا”/ Ben de derim ki...sonra da uydurma bir hadisini zikretti.”²⁷ şeklindeki ifadesi İbn Hacer'in de “evâbid” kelimesini en azından bu örnekte “uydurma hadis” anlamında değerlendirdiğine işaret etmektedir.²⁸

'Acîb/e/عجيب (ç. 'Acâib/عجائب)

“Acîb/e” sözcüğü “şaşırmak”, “hayret etmek”, “garipsemek”, “hayranlık uyandırmak”²⁹ anlamlarındaki “acb” kök fiilinden isimdir. “Şaşırtıcı”, “garip”, “acayip”, “ilginç”, “tuhaf”, “anlaşılmaz şey”, “alışılmadığından dolayı yadırganan şey” gibi anlamlara gelir.³⁰

Buhârî'nin (ö.256/870), Süleyman b. Mûsâ el-Eşdak ed-Dimaşkî hakkında İbn Cüreyc'ten (ö.150/767) naklettiği; “وَعِنْدَهُ أَحَادِيثُ عَجَائِبَ”³¹ ifadesinden anlaşıldığına göre “acâib”

²³ Bk. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Telhîsu kitâbi'l-Mevzû'ât*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 115.

²⁴ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1967), 1/100.

²⁵ Diğer örnekler için bk. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdilmecîd es-Selefi (Riyad: Dâru's-Sumey'i, 2000), 2/100; 3/152, 155; 12/48; 18/503; Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Kitâbu tezkirati'l-mevzû'ât*, thk. Muhammed Emîn el-Hâncî (Mısır: Matbaatü's-Saâdet, 1905), 38, 47; Zehebî, *Mîzân*, 1/205, 208, 238; 2/508; 3/163, 606.

²⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2000), 7/124.

²⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 6/27.

²⁸ Bk. İbn Hacer, *Lisân*, 2/84, 2/93, 5/270.

²⁹ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 971-972; Muhammed b. Mükrim b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), “Acb”, 1/580; Muhammed b. Muhammed b. Abdirazzaq el-Hüseynî Murtezâ ez-Zebîdî, *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.), “Acb”, 3/319.

³⁰ İbn Manzûr, “acb”, 1/580; Muslihüddîn Mustafa b. Şemsüddîn el-Karahisârî Ahterî, *Ahterî Kebîr* (İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1891), 648; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), 928; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011), 6.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *et-Târîhu'l-evsaf*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1977), 1/304. Buhârî'nin et-Târîhu'l-kebîr'inde “وَعِنْدَهُ مَنْكِبَرٌ” şeklinde geçer. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, ts.), 4/39.

kavramının hadis literatüründeki kullanımını hicri ikinci asrın ilk yarısına kadar götürmek mümkündür.

Buhârî “acâib” kavramını birçok ravinin tercemesinde; “عنده عجائب”³² ve “صاحب عجائب”³³ şeklinde zikreder. Fakat onun bu ifadelerinden bu kavramı hangi anlamda kullandığı direk olarak anlaşılmaz. Nitekim Ahmed el-İclî (ö.261/875), Buhârî’nin: “وعند جسر عجانب” dediği³⁴ Cesre bint Decâce hakkında şöyle der: “Cesre, tâbiinden olup sikadır. Buhârî’nin “عندها عجائب” sözü, cerh konusunda açık bir söz değildir.”³⁵ Ancak Buhârî’nin söz konusu raviler hakkında bizzat kendisinin farklı lafızlarla yaptığı değerlendirmelerden ve diğer hadis münekkitlerinin ilgili raviler hakkındaki değerlendirmelerinden yola çıkılarak Buhârî’nin kastı ortaya konulabilir. Örneğin Buhârî, Sa’îd b. Zerbî hakkında “عنده عجائب”³⁶ ve “صاحب عجائب”³⁷ derken, İbn Hibbân onun hakkında: “يروي الموضوعات” ifadesini kullanır.³⁸ İbn ‘Irâk ise onu uydurma haber nakleden raviler arasında zikreder.³⁹

Yine Buhârî, Osman b. Matar hakkında *Târîhu'l-evsat*'ta “عنده عجائب”⁴⁰ derken, *Târîhu'l-kebîr*'de onu, kendisine göre ihticâcın caiz olmadığı ağır cerh lafızlarından olan “münkeru'l-hadîs” ifadesiyle cerheder.⁴¹ Ayrıca İbn ‘Irâk onu, hadis uyduran kimseler arasında zikreder.⁴² Yine Buhârî, Ya’lâ b. Atâ’nın tercemesinde “عنده عجائب” ifadesini kullanır ve peşinden kendisine göre ağır cerh lafızları olan “münkeru'l-hadîs, zâhibun” ifadelerini zikreder ve sonra da “Hadisini terkettim” der.⁴³ Bütün bu örneklere göre Buhârî’nin “acâib” kavramını uydurma rivayetler anlamında kullandığı söylenebilir.

“Acâib” sözcüğünü uydurma hadis anlamında kullananlardan birinin de İbn Hibbân olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İbn Hibbân Abdullah b. el-Hâris es-San’ânî’nin tercemesinde şöyle der: “Şeyhun deccâl! Abdürrazzâk ve Irak halkından uydurmalar nakleder (يروي العجانب) onlar üzerine hadisler uydurur (يضع عليهم الحديث وضعاً).”⁴⁴ Ebû Nu’aym el-İsfehânî (ö.430/1038) ise aynı kişi hakkında şöyle der: “Abdürrazzâk’tan mevzû haberler nakletmiştir (حدث عن عبد (الرزاق الموضوعات)).”⁴⁵

Yine İbn Hibbân, Muğîre’nin azatlısı Sehl’in tercemesinde şöyle der: “Zührî ve başka sika ravilerden, güvenilir kimselerin hadislerinde bir aslı olmayan ‘acâib rivayetler/uydurmalar’ nakleder. Hiçbir surette onunla ihticâc edilemez.”⁴⁶ İbn Hibbân, Sehl b. Abdillâh’ın tercemesinde ise: “Münkeru'l-hadîs’tir. Kalbin kabul etmeyeceği uydurma rivayetler nakleder (يأتي بالعجانب).” der ve ardından sözde Rasûlüllah’tan nakletmiş olduğu “Kim toprak yerse kendisini öldürmeye kalkışmış olur.” rivayetini zikreder peşinden de “buna benzer şeyler naklettiğini” söyler.⁴⁷

İbn Adî’nin de “âcâib” sözcüğünü uydurma rivayet anlamında kullandığı söylenebilir. Nitekim o, Muhammed b. Ali b. Halef’in tercemesinde onun merfû’ olarak naklettiği bir rivayetten sonra şöyle der: “Bu hadis bu tarikle ve bu ravi tarafından nakledilir. Bu kişinin ise

³² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/139, 198, 2/67, 369, 3/172, 4/125, 5/375, 6/100.

³³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/473; Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 2/166.

³⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/67.

³⁵ Zehebî, *Mîzân*, 1/399.

³⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 2/185.

³⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/473.

³⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 8/399.

³⁹ İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’s-şerî’a*, 1/63.

⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 2/249.

⁴¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/253.

⁴² İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’s-şerî’a*, 1/84.

⁴³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/342-343.

⁴⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 11/11. Krş. Zehebî, *Mîzân*, 2/405. Başka bir örnek için bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 10/493.

⁴⁵ Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-İsfehânî Ebû Nu’aym, *ez-Zü’afâ*, thk. Faruk Hamâde (Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1984), 101.

⁴⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 9/442.

⁴⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 9/444. Diğer örnekler için bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 7/336, 8/379, 10/485, 518.

bu türden “acâib” rivayetleri vardır. O münkeru’l-hadîs’tir. Bana göre bu rivayetteki belâ, Muhammed b. Ali b. Halef’ten kaynaklanmaktadır.”⁴⁸ İbn Adî’nin bu değerlendirmesinden hareketle Zehebî, Muhammed b. Ali’nin tercemesinde şöyle der: “İbn Adî, onu hadis uydurma suçlamış ve onun hakkında “عنده عجائب” demiştir.”⁴⁹

Bazı muhaddisler tarafından ravileri cerhetmek için kullanılan “صاحب عجائب” ifadesindeki “acâib” sözcüğünün de “uydurma rivayeti var” anlamında kullanıldığı söylenebilir. İbn Hibbân, Mûsâ b. Mutayr’ın tercemesinde şöyle der: “Sâhibu ‘acâib ve menâkir. Rivayetlerini dinleyen onların uydurma olduğunda şüphe etmez.”⁵⁰

“Acâib” kavramı, uydurma rivayetleri toplayan eserlerde de sıkça kullanılmaktadır. Özellikle İbnü’l-Kayserânî, uydurma olarak zikrettiği birçok rivayetten sonra ilgili hadisin uydurma kabul edilmesine neden olan ravinin ardından: “يأتي بالعجائب”⁵¹ “يروى العجائب”⁵² gibi ifadeler zikrederek “acâib” sözcüğünü uydurma rivayet anlamında kullanır. “Rum diyarında Antakya gibi bir şehir görmedim.” şeklindeki rivayetin ardından söylediği; “İsnadında Abdullah b. es-Serî vardır ki uydurma olduğunda şüphe etmediğimiz acâib rivayetler nakleder (يروى العجائب لا نشك أنها موضوعة).”⁵³ şeklindeki sözü de “acâib” sözcüğünü uydurma rivayetler anlamında kullandığını açıkça göstermektedir.

Zehebî, Fazl b. Muhtâr’ın tercemesinde dört rivayet zikreder ve sonunda şöyle der: Bunlar bâtil ve uydurmalar (فهذه أباطيل وعجائب).⁵⁴

Bütün bu örneklerle göre “acâib” kavramının mütekaddimûn ve müteahhirûndan olan birçok âlim tarafından “uydurma rivayetler” anlamında kullanıldığı söylenebilir.

Bâtıl/باطل (ç. Ebâtîl/أباطيل, Bevâtîl/بواطيل)

“Boşa gitmek”, “heder olmak”, “geçersiz olmak” anlamındaki⁵⁵ “btl” kök fiilinden ismi-i fâildir. Çoğulu, “bevâtîl” ve kıyasa aykırı olarak “ebâtîl” şeklinde gelir.⁵⁶ “Bâtıl” sözcüğü, daha çok “hakkın zıttı” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁷ Râgıb İsfehânî buna ilaveten “araştırıldığında, hiçbir sübûtunun olmadığı ortaya çıkan şey” anlamını verirken, İbn Manzûr, “yanlışlığı apaçık olan”⁵⁸ manasına geldiğini de zikreder.

“Bâtıl” kelimesi Kur’ân’ı Kerîm’de de söz konusu anlamlarda geçmektedir: وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزُكِّلَ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا “Ve yine de ki: Değişmeyen gerçek geldi, sahte ve tutarsız olan yıkılıp gitti; zaten sahte ve tutarsız olan er geç yıkılıp gitmek zorundadır!”⁵⁹ âyeti örnek verilebilir.

Hiz. Peygambere aidiyeti gerçeğe aykırı olduğundan, başka bir ifadeyle Hiz. Peygambere ait olmadığından veya içerdiği mananın saçmalığı apaçık ortada olduğundan dolayı uydurma hadisler için “bâtıl” ve türevleri olan kelimelerin kullanıldığı söylenebilir.

Hicrî üçüncü asır rical bilgisi kaynaklarında daha çok cerh-ta’dîl lafızlarıyla ravi değerlendirmeleri yapılırken zaman zaman ilgili ravilerin naklettikleri rivayetler de

⁴⁸ Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürçânî İbn Adî, *el-Kâmil fi zu‘afâi’r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu’avvid (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 3/234. Başka bir örnek için bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi zu‘afâi’r-ricâl*, 1/333-334. Krş. İbn Hacer, *Lisân*, 1/687.

⁴⁹ Zehebî, *el-Muğni fi’z-zu‘afâ’*, 2/616.

⁵⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 15/249.

⁵¹ İbnü’l-Kayserânî, *el-Mevzû‘ât*, 5, 63, 68, 78, 80, 95, 114, 115.

⁵² İbnü’l-Kayserânî, *el-Mevzû‘ât*, 9, 81, 96, 104, 116.

⁵³ İbnü’l-Kayserânî, *el-Mevzû‘ât*, 73.

⁵⁴ Zehebî, *Mizân*, 3/359.

⁵⁵ Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhidî el-Basrî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Semerrâî (Mektebetü’l-Hilâl, ts.), “btl”, 7/430; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Şihâh tâcü’l-luğa ve şihâhi’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1987), “btl”, 4/1635; İbn Manzûr, “btl”, 11/56.

⁵⁶ Ezherî, “btl”, 13/240; İbn Manzûr, “btl”, 11/56.

⁵⁷ Halîl b. Ahmed, “btl”, 7/431; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 208; İbn Manzûr, “btl”, 11/56.

⁵⁸ İbn Manzûr, “btl”, 11/56.

⁵⁹ el-İsrâ 17/81.

değerlendirilmektedir. Bu dönemde “uydurma rivayet” anlamında kullanılan kavramlardan birisi “Bâtıl” kavramıdır. Ebû Hâtim’in (ö.277/890): “Kezib” ve “bâtıl” kelimeleri birdir.”⁶⁰ sözü de bunu açıkça ifade etmektedir. Söz konusu kavramın, elimizdeki en eski rical münekkitlerinden Yahyâ b. Ma’in (ö.233/848), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Ebû Zür’a er-Râzî (264/878) ve Ebû Hâtim ve onlardan sonra gelen Ukaylî (ö.322/934), İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), İbn Hibbân (ö.354/965), İbn Adî (ö.365/976) ve Dârekutnî (ö.385/995) gibi âlimler tarafından uydurma rivayetler için kullanıldığı görülmektedir.

İlgili örnekler incelendiğinde “bâtıl” kavramı tek başına kullanıldığı gibi⁶¹ bazen kendinden önceki bir kelimeyi nitelediği bazen de kendisinin bir kelimeyle nitelendiği müşahede edilmektedir. “هذا حديث/خبر: باطل.”⁶²

“Bâtıl” kavramıyla metne veya isnada vurgu yapılarak; “هذا خبر بهذا اللفظ باطل”⁶³, “هذا متن”⁶⁴, “هذا حديث باطل بهذا الإسناد باطل”⁶⁵, “هذا المتن بهذا الإسناد باطل”⁶⁶, “هذا حديث باطل ليس له أصل”⁶⁷, “هذا حديث باطل لا أصل له”⁶⁸, “مرفوعا/رفعه”⁶⁹, “الإسناد باطل أسانيدھا ومتونها”⁷⁰, “لا أصل له بهذا الإسناد”⁷¹ ifadeleriyle ilgili rivayetin uydurma olduğu tespit edilmektedir. İsnadın “bâtıl” oluşuna yapılan vurgu ise söz konusu rivayetin metninin batıl olmadığını göstermez. Çoğu zaman bu ifadelerle, ilgili metnin de uydurma olduğu kastedilmektedir. İbn Adî’nin: “Bu hadis bu isnadla batıldır. Onu bu ravi uydurmuştur. Bu hadiste yer alan ifadeler peygamberlerin ifadelerine benzememektedir.”⁷² sözü buna işaret etmektedir.

“Bâtıl” kavramı, bazen “باطل موضوع”⁷³, “باطل وزور”⁷⁴ örneklerinde görüldüğü gibi mevzû haber anlamına gelen diğer kavramlarla birlikte de kullanılmaktadır.

⁶⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Deken: Meclisü Dâireti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1952), 1/350.

⁶¹ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl rivāyetü ibnihi Abdillāh*, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbās (Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001), 3/15; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl li Ahmed rivāyetü'l-Mervezî ve gayruhü*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1989), 106; Ubeydullah b. Abdilkerim b. Yezid Ebû Zür'a er-Râzî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve cühüdühü fi's-sünneti'n-Nebeviyye Kitâbuz-Zu'afâ li Ebî Zür'a er-Râzî*, thk. Sa'dî b. Mehdi el-Hâsimî (Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1982), 2/383, 512, 572; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *İlelül'l-ḥadîs li'bnî Ebî Hâtim*, thk. Heyet (Riyad: Metâbi'u'l-Humeyzî, 2006), 2/311; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/47; İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 5/276; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 1/324, 336; 5/430; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-İlelül'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 8/275.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2001, 2/44; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/605; 2/344, 417, 461; 3/98, 393; İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 2/119; 3/133, 139, 158; 5/248; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-İlelül'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006), 15/9.

⁶³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 4/199.

⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 4/194, 200, 201, 203.

⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 1/315, 322.

⁶⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 16/311; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 7/544.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/10, 407, 569; Dârekutnî, *el-İlel*, 1985, 6/273; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 1/281, 283, 287, 292, 494, 495, 496, 498.

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3/558; 4/472; İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 5/269.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/556; 4/579; 5/161; İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 2/107; 6/307.

⁷⁰ Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Bağdâdî İbn Ma'in, *Târîhu İbn Ma'in -Rivāyetü'd-Dürî-*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1979), 3/132; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/264; 5/262, 338; 6/427; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 6/260.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 5/107; 6/347.

⁷² İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 4/517.

⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 5/435.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2001, 2/318; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/560; 3/648, 654; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 6/3.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1989, 1/154; Ebû Zür'a er-Râzî, *eş-Zu'afâ*, 2/477; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/332; 3/630; 6/27, 211, 458; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/88.

⁷⁶ Ebû Zür'a er-Râzî, *eş-Zu'afâ*, 2/575.

“Bâtıl” kavramı mevzu’ât literatüründe de uydurma rivayetleri gösteren bir ifade olarak sıkça kullanılmaktadır. Söz konusu eserlerde, rivayet dönemi eserlerindeki gibi “باطل”⁷⁷ “هذا”⁷⁸ “اسناده و متنه باطل”⁸¹ “باطل بهذا الاسناد”⁸⁰ “حديث باطل وليس بصحيح”⁷⁹ “هذا حديث باطل لا أصل له”⁷⁸ “حديث/خير: باطل”⁸² “اسناده و متنه باطل”⁸¹ “باطل بهذا الاسناد”⁸⁰ “حديث باطل وليس بصحيح”⁷⁹ “هذا حديث باطل لا أصل له”⁷⁸ “حديث/موضوع/منكر”⁸³ ifadelerine yer verildiği gibi mütekaddimün dönemi âlimlerinin değerlendirmelerine de atıfta bulunmaktadır.⁸⁴

“Bâtıl” kelimesinin çoğulu olan “ebâtıl” ve “bevâtıl” kelimeleri de ilgili eserlerde zikredilmektedir. “يحدث اباطيل/ بواطيل/ احاديثه بواطيل/ اباطيل/ Hadisleri bătıldır”⁸⁵ “بيروي / يحدث اباطيل/ بواطيل/ Bâtıl rivayetler nakleder”⁸⁶ “كلها بواطيل/ اباطيل”⁸⁷ “Bu rivayetlerin/ tariklerin hepsi bătıldır”⁸⁷ ifadeleri örnek verilebilir.

Belâ’/بلاء/Beliyye/بليّة (ç. Belâyâ/بلايا)

“Yıpranmış, “eskimiş” anlamındaki⁸⁸ “بلي/بلي” kök fiilinden türetilmiş bir isimdir. Bir şey çokça deneme nedeniyle yıprandığından dolayı belâ’/beliyye sözcüğü, “sınamak” ve “imtihan etmek” manasına da gelmektedir.⁸⁹ “Belâ” kelimesi bu anlamlarda Kur’ân’ı Kerîm’de de geçmektedir. “وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ لِّمَنْ رَزَقْتُمْ عَظِيمٌ”⁹⁰ “Bunda sizin için, Rabbinizden gelen büyük bir ıstırap ve imtihan vardır.”⁹⁰ âyeti örnek verilebilir.

Rasûlüllah’ın (s.a.s.) tehdidi nedeniyle hem rivayeti uydurana hem de içeriğindeki bilgiler hasebiyle Müslümanlara sıkıntı ve dert vermesinden dolayı onun adına uydurulmuş sözler için “belâ” kelimesinin kullanıldığı söylenebilir. Nitekim İbn ‘Irâk da Burhânuddîn el-Halebî/Sıbt İbnü’l-‘Acemî’den (ö.841/1438) naklederek bu ifadenin hadis uydurmaktan kinaye olduğunu söyler.⁹¹ Ukaylî’nin kullandığı “له بليّة/lehû beliyyetün”⁹² ifadesine bakıldığında bu kullanımı hicrî döerüncü asra kadar götürmek mümkündür.

Zayıf ve mevzu’ hadisleri içeren eserlerde bir kimsenin uydurma rivayetine örnek verilirken daha çok çoğul olarak; “falanın uydurma rivayetlerindendir (من بلايا)”,⁹³ “mevzu’

⁷⁷ İbnü’l-Kayserânî, *el-Mevzû‘ât*, 10, 110; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Zeylu el-Leâli’l-maşnû‘a fi’l-eḥādîsî’l-mevzû‘a*, thk. Ziyâd en-Nakşibendî el-Eserî (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2011), 31, 208; Fedvâ Bünkîrân, *Leyse mine’s-sünneti’n-Nebeviyye Ahkâmü’s-Seyyid Ahmed eş-Şiddik el-Ġumârî fi kitâbihî el-Müddâvî li ‘ileli’l-Münâvî* (Beirut: Âlemü’l-Kütüb, 2009), 63.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrahim el-Hemedânî Cûzekânî, *el-Ebâtıl ve’l-menâkir ve’sihâh ve’l-meşâhîr*, thk.

Abdurrahmân Abdülcebbar el-Ferivâî (Hindistan: Matbaatü’s-Selefiyye, 1983), 1/160, 178, 179, 380; 2/55, 56, 196, 244, 253; İbnü’l-Kayserânî, *el-Mevzû‘ât*, 48, 78, 83; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Kitâbu’l-mevzû‘ât mine’l-eḥādîsî’l-merfû‘ât* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2008), 92, 188; Bünkîrân, *Leyse mine’s-sünneti’n-Nebeviyye*, 60, 68.

⁷⁹ İbnü’l-Kayserânî, *el-Mevzû‘ât*, 18; Cûzekânî, *el-Ebâtıl ve’l-menâkir*, 1/207, 229, 390; Cemâlüddîn Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Gucerâtî Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzû‘ât*, thk. Hâmid Abdullah et-Temîmî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2012), 77, 99, 117, 240.

⁸⁰ Cûzekânî, *el-Ebâtıl ve’l-menâkir*, 2/265.

⁸¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû‘ât*, 132; Fettenî, *el-Mevzû‘ât*, 47.

⁸² Bünkîrân, *Leyse mine’s-sünneti’n-Nebeviyye*, 74, 96.

⁸³ Cûzekânî, *el-Ebâtıl ve’l-menâkir*, 2/234, 308; Fettenî, *el-Mevzû‘ât*, 65; Bünkîrân, *Leyse mine’s-sünneti’n-Nebeviyye*, 60, 68.

⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû‘ât*, 91, 186, 214, 313, 367; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 83, 109, 125, 150, 165, 171, 180, 324, 353, 380, 422.

⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*, 6/53; 7/84, 248; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥûn*, 5/262.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*, 3/344; 4/202; 5/194; 7/69; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 1/283, 287, 311.

⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 1/494, 496, 560; 2/97.

⁸⁸ Cevherî, “bly”, 6/2284; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 234-235.

⁸⁹ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 234.

⁹⁰ el-Bakara 2/49. Ayrıca bk. es-Sâffât 37/106

⁹¹ İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’s-şerî‘a*, 1/19. Krş. Sıbt İbnü’l-‘Acemî, *Keşfü’l-ḥaşîs*, 82.

⁹² Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr Ukaylî, *eż-Zu’afâu’l-kebîr*, thk. Abdülmu’tî Emîn Kal’acî (Beirut: Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, 1984), 1/64.

⁹³ Zehebî, *Mîzân*, 1/637, 653; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 72, 135, 234, 347, 362, 435, 468; İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’s-şerî‘a*, 1/280, 360; 2/352.

rivayetlerin ravisidir (راويّة الموضوعات والبلايا) “içinde uydurmaların yer aldığı bir nüshadan rivayet eder (حدث بنسخة فيها بلايا)”⁹⁴ şeklinde zikredilir.⁹⁵
Fazîha/فضيحة (ç. fazâih/فضائح)

Fazîha, “Kötülüklerini (pisliklerini) açığa çıkarmak”, “rezil etmek”, “tecavüz etmek”, “ortalığın aydınlanması” gibi anlamlara gelen⁹⁶ “fzh” kök fiilinden isimdir. “Fzh” kök fiili, Kur’ân’ı Kerîm’de bu anlamlarda Lût’un (a.s.), kavminin kötü isteğine karşı söylediği إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَالُّونَ فَلا تَقْضُوا لَهُمْ شَيْئًا مِنْ دِينِهِمْ إِنَّهُمْ يَكْفُرُونَ “Şüphesiz bunlar benim misafirlerimdir. Sakın beni rezil etmeyin.”⁹⁷ sözünde yer alır. “Fazîha” kelimesi ise “fena”, “çirkin” ve “rezil/lik” gibi anlamlara gelir.⁹⁸ Buna göre “fazîha” sözcüğünün, Hz. Peygamber adına hadis uydurmanın fenalığını ve rezilliğini ifade etmek üzere, uydurulmuş olan sözün rezil ve çirkinliğini nitelemek için söylendiği belirtilebilir.

Zayıf ve mevzû hadisler de daha çok çoğul olarak hadis uydurma suçlanan kimselerin tercemelerinde “من فضائح...”⁹⁹, “أتى بفضائح”¹⁰⁰ ve “له فضائح”¹⁰¹ şeklinde zikredilir.

Kezib/كذب ve Mekzûb/مكذوب

“Yalan söylemek”, “hile yapmak”, “yanılmak”, “yanlış olmak” anlamındaki¹⁰² “kzb” kök fiilinden mastardır. Hem söz hem de eylemler için kullanılır.¹⁰³

Kur’ân’ı Kerîm’de “kzb” fiili ve türevleri birçok âyette geçmektedir. “Kezib” kelimesi de “Allah adına yalan söz söylemek”, “iftira etmek”, “uydurmak” anlamlarında âyetlerde zikredilir. “فَمَنْ أَقْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ” “Artık bundan sonra da kim Allah (adın)’a yalan uydurursa, işte onlar zâlimlerdir.”¹⁰⁴ âyeti örnek verilebilir.

Söz konusu kelimenin bizzat Hz. Peygamber tarafından da kendi adına uydurulan sözleri ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. “إِنَّ كَذِبًا عَلَىٰ لَيْسَ كَذِبٍ عَلَىٰ أَحَدٍ، فَمَنْ كَذَبَ عَلَىٰ مُتَعَمِّدًا،” “Şüphesiz ki benim üzerimden söylenen bir yalan başka biri üzerinden söylenen yalan gibi değildir. Kim bilerek benim üzerimden bir yalan söylerse Cehennemdeki yerine hazır olsun!”¹⁰⁵ Uydurma hadisler hakkında kullanılan kelimelerden biri de “kzb” kök fiilinin ismi mef’ûlü olan “mekzûb” sözcüğüdür. “Yalanlanmış” manasına geldiği gibi “kezib” anlamında “yalan söz”, “sahte”, “asılsız”¹⁰⁶ gibi anlamlara da gelmektedir.

“Kezib” ve “mekzûb” kelimelerinin, Hz. Peygamberden geldiği doğrulanmamış, yalan söz anlamında uydurma rivayetler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kullanımların elimizdeki hicri üç ve dördüncü asırlara ait en eski rical kaynaklarında birçok örneği bulunmaktadır.

⁹⁴ Zehebî, *Mizân*, 1/82; İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’ş-şerî’a*, 1/25.

⁹⁵ Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 212, 217.

⁹⁶ Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekir Râzî, *Muhtârü’ş-şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beirut: Mektebetü’l-Asriyye, 1999), “fzh”, 240; İbn Manzûr, “fzh”, 2/545; Murtezâ ez-Zebîdî, “fzh”, 7/21-22.

⁹⁷ el-Hicr 15/68.

⁹⁸ Ahterî, *Ahterî Kebîr*, 766; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 290.

⁹⁹ İbn Hacer, *Lisân*, 1/120; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 493.

¹⁰⁰ Zehebî, *Mizân*, 1/512; 3/429.

¹⁰¹ Zehebî, *el-Muğni fi’z-żu’afâ*, 2/539, 570.

¹⁰² Halil b. Ahmed, “kzb”, 5/347; Cevherî, “kzb”, 1/209; İbn Manzûr, “kzb”, 1/704-706.

¹⁰³ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1266.

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/94. Ayrıca bk. el-En’âm 6/93, en-Nahl 16/116.

¹⁰⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 33 (hadis no: 1291); Müslim, “Mukaddime”, 4.

¹⁰⁶ Cevherî, “kzb”, 1/210.

Söz konusu kavram uydurma bir rivayetten sonra “هذا/حديث كذب”¹⁰⁷ şeklinde geçtiği gibi aynı işlevdeki başka bir terimle birlikte; “كذب موضوع”¹⁰⁸ “كذب باطل”¹⁰⁹ şeklinde de geçmektedir.

Mevzûât literatüründe de aynı minvalde; “هذا/كذب”¹¹⁰ “كذب باطل”¹¹¹ “كذب موضوع”¹¹² şeklinde birçok örnek bulunmaktadır.

“Hz. Peygamber adına uydurulmuş rivayet” anlamındaki “mekzûb” kelimesi ise uydurma rivayetlerden sonra onları niteleyici olarak kullanıldığı gibi¹¹³ daha çok içerisinde uydurma rivayetlerin bulunduğu rivayet nüshaları için kullanılmaktadır.¹¹⁴

Leyse bi hadîsin/ليس بحديث

“Hadis değildir” anlamındadır. Özellikle mevzûât kitaplarında uydurulmuş bir rivayetin ardından söylenmektedir.¹¹⁵

Ma’mûl/معمول

“Herhangi bir canlıdan bir amaç doğrultusunda çıkan her türlü fiil/eylem”¹¹⁶ anlamındaki “aml/عمل” kök fiilinin ism-i mef’ûlüdür. Râgıb İsfehânî’ye göre “fi’l/فعل” kelimesinden daha hususidir.¹¹⁷

“Ma’mûl” sözcüğünün hadisçiler tarafından “Hz. Peygamber adına başkaları tarafından kasıtlı olarak üretilmiş söz” anlamında kullanıldığı söylenebilir. Nitekim ilgili kavramı hadis münekkitleri “bu rivayet falanın ürettiği rivayetlerdendir/falanın amelidir” anlamında “وهذا مما عمله/من عمله” şeklinde kullandıkları gibi¹¹⁸ “uydurulmuş, üretilmiş” anlamında, ele aldıkları rivayeti niteleyen bir kavram olarak da “معمول” şeklinde kullanılmaktadırlar.¹¹⁹

Masnû’/مصنوع

¹⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 1/270; Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî Fesevî, *Kitâbu’l-ma’rife ve’t-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-’Umerî (Medine: Mektebetu’ d-Dâr, 1989), 2/768; Ukaylî, *ez-Zu’afâ*, 1/206, 249; 3/5, 306, 361; 4/41; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1/339, 349; 5/104, 388; İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 3/149, 4/194; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 1/164; 6/504.

¹⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 1/338, 8/99.

¹⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 6/3.

¹¹⁰ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’*, 144, 185; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 88, 144, 127, 130, 161, 238.

¹¹¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 195; Takiyyuddîn Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Abdisselâm el-Hanbelî İbn Teymiye, *Ehâdisü’l-Kuşşâs*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Beyrut: Mektebu’l-İslâmî, 1988), 59, 65, 90.

¹¹² Cûzekânî, *el-Ebâtil ve’l-menâkir*, 1/215, 454; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 190, 231, 488; İbn Teymiye, *Ehâdisü’l-Kuşşâs*, 57, 60, 61, 62, 63, 66, 68.

¹¹³ Zehebî, *Telhişu’l-Mevzû’ât*, 555; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-Leâliu’l-maşnû’a fi’l-ehâdisi’l-mevzû’a*, thk. Salah b. Muhammed b. ‘Uveyda (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1996), 1/11; Ahmed b.

Abdülkerîm el-Âmirî Ğazzî, *el-Ceddü’l-ħaşîs fi beyâni mâ leyse bi ħadîs*, thk. Bekr Abdullah Ebû Zeyd (Riyad: Dâru’r-Râye, 1991), 47; Muhammed el-Mâlikî el-Emîru’l-Kebîr, *en-Nuħbetü’l-behiyye fi’l-ehâdisi’l-mekzûbe alâ Ħayri’l-beriyye*, thk. Züheyr eş-Şavîş (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1998), 100, 111.

¹¹⁴ Zehebî, *Mizân*, 1/120, 2/234, 4/184; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 365, 463; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 245.

¹¹⁵ Bk. Ali el-Kârî, *el-Maşnû’*, 56, 62, 66, 76, 77, 79, 82, 98, 106, 111, 114...; Ğazzî, *el-Ceddü’l-ħaşîs*, 37, 38, 42, 43, 44, 50, 51...; el-Emîru’l-Kebîr, *en-Nuħbetü’l-behiyye*, 32, 40, 49, 53, 54, 55...; Ebü’l-Mehâsin Muhammed b. Halîl b.

İbrahim et-Trablusî Kâvukî, *el-Lü’lûü’l-merşu’ fi mâ lâ aşle lehu ev bi aşlihi mevzû’*, thk. Fevvâz Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Beşâr el-İslamiyye, 1994), 36, 40, 41, 53, 57, 62, 64, 68, 70...

¹¹⁶ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1051; İbn Manzûr, “aml”, 11/475.

¹¹⁷ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1051.

¹¹⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 244, 260, 298.

¹¹⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 4/223, 5/248, 15/209, 278, 18/480; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 670; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 162.

Masnû' kelimesi "bir eylemi güzel, uygun veya mükemmel bir şekilde yapmak"¹²⁰ veya salt olarak "فعل/yapmak"¹²¹ anlamındaki "sna/صنع" kök fiilinin ism-i mef'ûlüdür. "Ustaca yapılmış", "ma'mûl/üretilmiş", "aslî ve tabîi olmayan/sahte", "düzmece", "var edilmiş"¹²² anlamlarına gelmektedir.

Bu anlamda "Hz. Peygamber söylemediği halde onun adına ustalıkla uydurulmuş, kurgulanmış, üretilmiş haber"ler için "masnû'" kavramının kullanıldığı söylenebilir. Hz. Peygamber adına uydurulmuş söz anlamına gelen "masnû'" kavramı tespit edebildiğimiz kadarıyla en eski kaynak olarak İbnü'l-Mübârek'e (ö.181/797) sorulan "هذه الأحاديث المصنوعة؟/Peki bu uydurulmuş sözleri ne yapacaksınız?" sözünde geçer.¹²³ İbnü's-Salâh (ö.643/1245) da mevzû' hadisi tanımlarken onu "muhtelak ve masnû'" tabirleriyle nitelendirmektedir.¹²⁴

Hadis münekkitleri tarafından hem "falan bu hadisi üretmiştir" anlamında "sna" kök fiili ile (صنعه)¹²⁵ hem de Hz. Peygamber adına "üretilmiş, uydurulmuş" anlamında bazen tek başına "مصنوع" şeklinde¹²⁶ bazen de ilgili rivayetin uydurma olduğunu gösteren başka bir kavramla birlikte "مصنوع موضوع/مختلق"¹²⁷ kullanılmaktadır.

موضوع/موضوع

Mevzû' sözcüğü, "bir yere koymak", "bir şeyi kurmak/bina etmek", "içinde gizlemek", "hızlıca gitmek", "var etmek/yaratmak/doğurmak", "zarar etmek", "atmak", "düşürmek" anlamlarındaki¹²⁸ "vza/وضع" kök fiilinden ism-i mef'ûldür.

"Vza" kök fiili, "doğurmak" ve "var etmek/yaratmak" anlamlarında Kur'ân'ı Kerîm'de de geçmektedir. "فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ ابْنِي وَضَعْتُهَا "Allah, yeri canlılar için yaratmıştır."¹²⁹ "أَنْتَ اللهُ أَغْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ" "Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum."¹³⁰ âyetleri örnek verilebilir.

Buna göre "mevzû'" sözcüğü "doğurulmuş", "sonradan yaratılmış/oluşturulmuş" anlamlarına gelmektedir. Muhtemelen hadisçiler bu manadan hareketle Hz. Peygamber söylemediği halde sonradan uydurularak ona nispet edilen haberler için bu tabiri kullanmışlardır.¹³¹

"Mevzû" kavramı uydurma hadislerin nitelendirilmesinde en yaygın olarak kullanılan kavramdır. Hz. Peygamber adına uydurulmuş haber anlamındaki "Mevzû hadis" ifadesini elimizdeki en eski kaynaklar olan hicri üçüncü asırda yazılmış 'ilel ve rical tarihlerine kadar götürmek mümkündür. İlgili eserlerde Yahya b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a gibi münekkitler tarafından kullanıldığı görülmektedir.¹³²

¹²⁰ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 874; İbn Manzûr, "sn'a", 8/208; Murtezâ ez-Zebîdî, "sn'a", 21/363.

¹²¹ Cevherî, "sn'a", 3/1245.

¹²² Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdî Muhammed el-Hanefî Tehânevî, *Mevsû'atü ıstılâhâti keşşâfi'l-fünûn ve'l-ʿulûm*, thk. Ali Dahrûc, çev. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 2/1559; Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1359.

¹²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/18; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 1/192.

¹²⁴ Ebû Amr Osman b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Muqaddimetü İbnî's-Salâh fi ʿUlûmi'l-ḥadis*, thk. Ebû Abdîrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyza (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 148.

¹²⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 231; İbnü'l-Kayserânî, *el-Mevzû'ât*, 101.

¹²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 170.

¹²⁷ Ali el-Kârî, *el-Maşnû'*, 55; Bünkîrân, *Leyse mine's-sünneti'n-Nebeviyye*, 117.

¹²⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), "vz'a", 2/905; Ezherî, "vz'a", 3/47-48; Cevherî, "vz'a", 3/1298-1299; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1570-1572; İbn Manzûr, "vz'a", 8/396.

¹²⁹ er-Rahmân 55/10.

¹³⁰ Âl-i İmrân 3/36.

¹³¹ Kandemîr, *Mevzû Hadisler*, 14.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2001, 3/7, 463; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/14, 36, 37, 559, 3/175; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/327, 6/142, 178.

Mevzû'ât literatüründe daha çok rivayetin ardından "موضوع على رسول"¹³³, "حديث/موضوع"¹³⁴,¹³⁴ denilerek veya "موضوع باطل لا أصل له"¹³⁵ örneğinde olduğu gibi mevzû kavramının yanında yine rivayetin uydurma olduğunu ifade eden başka kavramlarla birlikte kullanılarak zikredilir.

İlk dönem eserlerinde zayıf ve mevzû' rivayetler birlikte verilirken daha sonra mevzû' rivayetler müstakil eserlerde toplanmış, teşekkül eden yeni literatür de "mevzû" kavramından yola çıkılarak uydurma rivayetlerin toplandığı eserler anlamında "Mevzû'at Literatürü" adıyla anılmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1200) *el-Mevzû'ât*'ı, Sâğânî (ö.650/1252) ve İbn Teymiye'nin (ö.728/1328) *Risâle fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a'sı*, Süyûtî'nin (ö.911/1505) *el-Leâliu'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a'sı*, Fettenî'nin (ö.986/1578) *Tezkiretü'l-mevzû'ât*'ı ve Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) *Mevzû'ât*'ı örnek verilebilir.

Mu'dal/معضل (ç. mu'dalât/معضلات)

"Etili, kaslı olmak", "sert olmak", "şiddetle/engellemek" gibi anlamlara gelen "adl/معضل" kök fiilinin ism-i mef'ûlüdür. Mu'dal ise "çok gizemli/kapalı, "müshkil/problemlî" anlamlarına gelmektedir.¹³⁶

Hadis usulünde "mu'dal" daha çok senedinde iki veya daha çok ravinin atlandığı/eksik olduğu rivayetler için kullanılır.¹³⁷ Ancak ilk dönem rical eserleriyle mevzû'ât türü eserlerde senedinde kopukluk bulunmasa da senedi veya metninde illet bulunan çok zayıf ve uydurma rivayetler için "çok problemlî", "durumu çok karışık" anlamında "mu'dal ç. mu'dalât" sözcükleri de kullanılmaktadır.

Örneğin İbn Hibbân, Ömer b. Muhammed b. Suhbân'ın tercemesinde şöyle der: كان ممن يروي عن الثقات المعضلات التي إذا سمعها من الحديث صناعتها لم يشك أنها معمولة، rivayet edenlerdendir. Hadisle uğraşan bir kimse onları işittiğinde uydurulmuş olduklarından şüphe etmez."¹³⁸ Meysere b. Abdırabbil'in tercemesinde ise şöyle der: "Devrak halkındandır. Sağlam/sebt kimselerden mevzû', güvenilir/sika kimselerden hayra teşvik eden, şerrden sakındıran mu'dal rivayetler nakleder."¹³⁹ İbn Adî ise Fazl b. Selâm'ın tercemesinde ondan nakledilen; "Perşembe günü hacamat olunuz. Çünkü o gün yapılan hacamat akli artırır" şeklindeki merfû rivayetten sonra şöyle der: Bu mu'dal bir hadistir (هذا حديث معضل). Fazl'ın bundan başka bir rivayeti yoktur.¹⁴⁰

Mevzû'ât müelliflerinden İbnü'l-Cevzî (ö.597/1200), özellikle İbn Hibbân'dan nakilde bulunarak birçok rivayetin ardından, söz konusu rivayetin ravisi için "يروى عن النقاة/اصحاب رسول" ifadesini naklederken,¹⁴¹ İbnü'l-Kayserânî de bazı rivayetlerin ardından ilgili rivayetin ravisi için "يضع المعضلات"¹⁴², "يروي المعضلات"¹⁴³ ifadelerini kullanır.¹⁴⁴ Bu örnekler de "mu'dal" ifadesinin bazen "uydurma hadis" anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Muhtelak/مختلق

¹³³ Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-menâkir*, 1/148, 330; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 71, 73, 78.

¹³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 71, 97, 99, 102, 104.

¹³⁵ Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-menâkir*, 1/142, 144, 187, 215, 260, 351; Süyûtî, *el-Leâliu'l-masnû'a*, 1/252, 381, 417.

¹³⁶ Halîl b. Ahmed, "azl", 1/278; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 1/301; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/451.

¹³⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 93-94. Farklı değerlendirmeler için bk. Tehânevî, *Keşşâf*, 2/1592.

¹³⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 12/52.

¹³⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 16/344. Başka örnekler için bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 12/75, 13/123, 14/165.

¹⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 7/125.

¹⁴¹ Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 118, 134.

¹⁴² İbnü'l-Kayserânî, *el-Mevzû'ât*, 68.

¹⁴³ İbnü'l-Kayserânî, *el-Mevzû'ât*, 46.

¹⁴⁴ Değerlendirme için bk. Nevzat Aydın, "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin 'Tezkiretü'l-Mevzû'ât' Adlı Eserindeki Ricâl Tenkit Metodu", *EKEV Akademi Dergisi* 66 (2016), 534.

Muhtelak kelimesi, “takdîr etmek”, “ölçümlemek”, “bir şeyi hiçbir asıl, köken, temel, dayanak olmadan yoktan var etmek”¹⁴⁵ anlamındaki “hık/خلق” kök fiilinin, ifti’âl babından ism-i mef’ûldür. “Hık” kök fiili “Yoktan var etme” anlamında yalnızca Allah için kullanılır. İnsanlarla ilgili olarak ise “ölçümlemek” ve “yalan uydurmak” anlamlarına gelir. Bir sözü nitelendirmek için kullanıldığında yalnızca “yalan söyleme” anlamı anlaşılır. Kur’ân-ı kerîm’deki فَكَا وَتَخْلُقُونَ “Yalan uydurup düzüyorsunuz”,¹⁴⁶ اِنْ هَذَا اِلَّا خُلُقُ الْاَوْلِيَيْنِ “Bu bize getirdiğin, evvelkilerin yalanından başkası değildir.”¹⁴⁷ âyetleri örnek verilebilir.

İfti’âl babının mastarı olan “ihtilâk” kelimesi de Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamda kullanılır.¹⁴⁸ مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمَلَةِ الْاٰخِرَةِ اِنْ هَذَا اِلَّا اِخْتِلَاقٌ “Biz bunu diğer dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başkası değildir”¹⁴⁹ âyeti zikredilebilir.

“Muhtelak” ise “yaratılışı tam ve güzel”¹⁵⁰ anlamına geldiği gibi bir sözle ilgili kullanıldığında “uydurulmuş”, “asılsız söz” ve “hurâfe” anlamlarına da gelir.¹⁵¹ Bu manada Hz. Peygamber adına uydurulmuş sözlere “Muhtelak” denildiği söylenebilir.

Muhtelak tabiri “uydurulmuş haber anlamında” İbn Abdilber’in (ö.463/1071) *el-İstî’âb*’ında,¹⁵² “uydurulmuş kıssa” anlamında Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö.463/1071) *Târîh*’inde¹⁵³ zikredilmektedir. İbnü’s-Salâh da mevzû’ hadisin tanımını yaparken onu “muhtelak” kelimesiyle nitelendirmektedir.¹⁵⁴ Yaygın olarak daha çok zayıf ve mevzû rivayetlere dair eserlerde bazen metnin (مختلق متنه),¹⁵⁵ bazen de isnadın uydurma olduğunu ifade etmek için (اسناده مختلق/مختلق رفعه) zikredilir.¹⁵⁶ Bazı durumlarda ise rivayetin uydurma olduğunu gösteren farklı kavramlarla birlikte kullanılır (كذب مختلق).¹⁵⁷

Musîbet/مصيبة

Musîbet, “okun hedefe doğru yönelip ulaşması” anlamındaki¹⁵⁸ “svb/(صوب) صاب” kök fiilinden türetilmiş isimdir. Çoğulu “mesâib”tir. Temel anlamı “atışla” ilgili olsa da sonradan “felaket”, “kaza”, “talihsizlik” anlamına tahsis edildiği söylenir.¹⁵⁹ Dolayısıyla “musîbet” sözcüğü; “bela”, “sıkıntı”, “zahmet”, “kötü bir iş”, “âfet” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁰ “Musîbet” kelimesi bu anlamlarda Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette geçer. الَّذِينَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاٰجِعُونَ “O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz ona döneceğiz, derler.”¹⁶¹ âyeti örnek verilebilir.

“Musîbet” sözcüğü söz konusu anlamlarda birçok hadiste de geçmektedir. Hz. Peygamber’in: مَا مِنْ مُصِيبَةٍ تُصِيبُ الْمُسْلِمَ اِلَّا كَفَّرَ اللهُ بِهَا عَنْهُ، حَتَّى الشُّوْكَةُ يَسَاكُمَهَا “Müslümanın başına gelen hiç

¹⁴⁵ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 511; Ezherî, “hık”, 7/16; Cevherî, “hık”, 4/1471; İbn Manzûr, “hık”, 10/85.

¹⁴⁶ el-Ankebût 29/17.

¹⁴⁷ eş-Şu’arâ 26/137.

¹⁴⁸ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 512-513.

¹⁴⁹ Sâd 38/7.

¹⁵⁰ Ezherî, “hık”, 7/17; İbn Manzûr, “hık”, 10/86.

¹⁵¹ Ezherî, “hık”, 7/17.

¹⁵² Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubi İbn Abdilber, *el-İstî’âb fi ma’rifeti’l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1992), 3/1293.

¹⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhû*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2002), 11/168.

¹⁵⁴ İbnü’s-Salâh, *Muqaddime*, 148.

¹⁵⁵ Zehebî, *el-Muğnî fi’z-zu’afâ*, 1/70, 331; Zehebî, *Mizân*, 2/263; İbn Hacer, *Lisân*, 2/37, 172, 4/563; İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’ş-şerî’a*, 2/321.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Lisân*, 1/444, 3/207, 8/36; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 143.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Lisân*, 4/288; Süyûtî, *Zeylu’l-Le’lî*, 296; el-Emîru’l-Kebîr, *en-Nuḥbetü’l-behiyye*, 38, 75.

¹⁵⁸ Ezherî, “svb”, 12/177; Cevherî, “svb”, 1/164.

¹⁵⁹ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 878.

¹⁶⁰ Ahterî, *Ahterî Kebîr*, 988; Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1359; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 802.

¹⁶¹ el-Bakara 2/156. Ayrıca bk. eş-Şurâ 42/30.

bir musibet yoktur ki, onun sebebiyle günahı affolunmasın. Hatta (ayağına) batan dikenle bile!"¹⁶² hadisi örnek olarak zikredilebilir.

Buna göre Müslümanları sıkıntıya, uydurana da felakete sürükleyen çirkin bir söz olduğundan dolayı Hz. Peygamber'e isnâd edilen uydurma sözlere "musibet ç. mesâib" denildiği söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla musibet kelimesini uydurma hadis anlamında kullanan en eski müellif Zehebî'dir. *Mîzân* adlı eserinde bu kullanıma sıkça yer vermiştir. Daha sonra gelen âlimlerin mevzûât türü eserlerinde genelde onun değerlendirmesinden hareketle uydurma rivayetler nitelendirilirken kullanılmaktadır. Daha çok "له مصائب"¹⁶³ ve "من مصائبه"¹⁶⁴ şeklinde zikredilir.

Müfte'al/مفتعل

"Mükemmel veya mükemmel olmayan bir şekilde yapılan", "bir bilgiyle ve bir kasıtlı olan ya da olmayan" anlamındaki¹⁶⁵ "fal/فعل" kök fiilinin, "bir kimse hakkında yalan söylemek"¹⁶⁶ "sözü bozmak"¹⁶⁷ manasındaki "ifti'âl" babından ism-i mef'ûldür.

Kur'ân-ı Kerîm'de "fal" kök fiili, aldatmak için yaldızlı sözler söyleyen,¹⁶⁸ zanna tabi olan,¹⁶⁹ kendi görüşüyle hareket eden kimselerin eylemlerini ifade etmek için de kullanılır.¹⁷⁰ "Müfte'al" sözcüğü ise "Daha önce bir benzeri olmaksızın düzenlenmiş, tertip edilmiş, uydurulmuş" gibi anlamlara gelir.¹⁷¹

Bu anlamlardan hareketle Hz. Peygamber'in söylemediği ancak onun adına sonradan "düzenlenmiş, uydurulmuş söz" anlamında uydurma rivayetler için kullanılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla uydurulmuş haber anlamında en eski kaynak olarak İbn Ebî Hâtim'in *el-İlel*'i ile Hakîm Tirmizî'nin (ö.320/932) *Nevâdir*'inde¹⁷² geçmektedir: "ان حديث باطل مفتعل"¹⁷³ ifadeleri örnek verilebilir. Zayıf ve mevzû haberleri esas alan diğer eserlerde de uydurulmuş hadis anlamında müfte'al kavramı zikredilmektedir.¹⁷⁶

Müftera/مفتري

"Yarmak", "bozmak", "uydurmak"¹⁷⁷ anlamındaki "fry" kök fiilinin ifti'âl babından ismi mef'ûldür. "Uydurulmuş", "türetilmiş" anlamındadır.¹⁷⁸

¹⁶² Buhârî, "Merzâ", 1 (hadis no: 5640); Müslim, "Birr ve sıla", 49. Ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî el-Ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî lî'n-Neşri ve't-Tevzî', 2000), 1/217.

¹⁶³ Süyûtî, *Zeylu'l-Leâli*, 90, 121.

¹⁶⁴ Zehebî, *Mîzân*, 1/42, 142, 312, 479, 2/4, 117, 324, 382, 470, 488.

¹⁶⁵ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1148.

¹⁶⁶ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, thk. Muhammed Na'îm 'Araksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "fal", 1043.

¹⁶⁷ Murtezâ ez-Zebîdî, "fal", 30/185.

¹⁶⁸ el-En'âm 6/112.

¹⁶⁹ Yûnus 10/36.

¹⁷⁰ el-Kehf 18/82.

¹⁷¹ İbn Manzûr, "fal", 11/529.

¹⁷² Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-uşûl fî ma'rifeti aḥbâri'r-Rasûl*, thk. Abdurrahmân Amîra (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/247.

¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/334.

¹⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3/716, 4/447.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4/218.

¹⁷⁶ Zehebî, *Mîzân*, 4/131; İbn Hacer, *Lisân*, 6/512, 7/381, 8/92, 326; İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-şerî'a*, 1/363; Fettenî, *el-Mevzû'ât*, 157, 368.

¹⁷⁷ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1136; Murtezâ ez-Zebîdî, "fry", 39/230.

¹⁷⁸ Cevherî, "fry", 6/2454.

Kur'ân-ı kerîm'de "iftirâ" kelimesi; yalan, zulüm ve şirk anlamlarında kullanılır.¹⁷⁹ Yine Kur'ân-ı Kerîm'de "ifterâ" fiilinin ismi mef'ûlü olan "müftera" sözcüğü de "uydurulmuş, asılsız haber" anlamında kullanılmaktadır: وَقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْتَرَاءٌ مِّنْفَرَىٰ "Dediler ki: 'Bu (Kur'an) düzüldüğü uydurulmuş bir iftiradan başka bir şey değildir.'"¹⁸⁰ âyeti örnek verilebilir.

Hadis münekkitlerinin sözlük anlamından hareketle Hz. Peygamber adına uydurulmuş asılsız haberler için "Müftera" kavramını kullandıkları söylenebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kavramı mevzû hadis anlamında kullanan en eski müellif, uydurma bir rivayetin ardından ifadesini kullanan Sâğgâni'dir ¹⁸¹ وهذا الحديث مفترى (ö.650/1252). Söz konusu kavram, ilgili eserlerde rivayetin uydurma olduğunu ifade etmek maksadıyla tek başına kullanıldığı gibi (هو/الحديث مفترى)¹⁸² yine rivayetin uydurma olduğunu ifade eden başka bir kavramla birlikte de kullanılmaktadır (كذب/مختلق/موضوع مفترى).¹⁸³

Tâmme/طامة (ç. tâmmât/طامات)

Tâmme sözcüğü, "sel suyunun çukuru/kuyuyu toprakla doldurup düzleştirmesi veya "suyla dolup taşması" anlamındaki "tmm/طم" kök fiilinden türetilen bir isimdir. Buradan hareketle yer yüzeyini suyla doldurduğundan dolayı denize de "tümme veya "tamme" denildiği söylenir.¹⁸⁴

"Tâmme" kelimesi Kur'ân'ı Kerîm'de فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ "Fakat o (bütün belâlardan üstün) en büyük belâ geldiği zaman"¹⁸⁵ âyetinde yer alır. Bu sözcük dehşetiyle her şeyi etkisi altına alacağından dolayı "kıyamet" olarak yorumlandığı gibi yine her şeye ulaşacak bir "sayha/çılgılık" olarak da yorumlanmıştır. Sözlük anlamında hareketle "tâmme" kelimesine "büyük iş/felaket", "âfet", "bela" gibi anlamlar verilmiştir.¹⁸⁶

Hz. Peygamber adına hadis uydurmak, hem uyduran için dünya ve âhiret felaketi hem de içerdiği anlam bakımından mü'minler için belâ ve musibet sebebi olacağından, uydurma rivayetler için "tâmme/tâmmât" sözcüğünün kullanıldığı söylenebilir.¹⁸⁷

Her ne kadar İbn 'Irâk "evâbid" ve "acâib" kavramları gibi "tâmmât" kavramının da yalnızca mevzû rivayetlerle ilgili olarak kullanılıp kullanılmadığı hususunda mütereddid olsa da daha önce "Evâbid" ve "Acâib" kavramlarında da belirttiğimiz gibi bu kavramın, bu kavramı kullanan zayıf ve uydurma eser sahipleri tarafından "uydurma hadis" anlamında kullanıldığı aşikârdır. Nitekim Zehebî, Ahmed el-Cüveybârî'nin tercemesinde Nesâî ve Dârekutnî'nin onun hakkında söyledikleri "كذاب/çok yalancıdır" sözünden sonra şöyle der: "O, yalancılığı hakkında deyim söylenen biridir. Onun uydurmalarından birisi de şudur...(ومن طاماته)" sonra da uydurma bir rivayet zikreder.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1136. Bk. en-Nisâ 4/48, el-En'âm, 140, el-Mâide 103, Yûnus 60.

¹⁸⁰ es-Sebe' 34/43. Ayrıca bk. el-Kasas 28/36.

¹⁸¹ Razıyyuddîn Hasan b. Muhammed b. Hasan el-Hanefî Sâğgâni, *Mevzû'atu's-Şâğgâni*, thk. Necm Abdurrahmân Halef (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1980), 36.

¹⁸² Fettehî, *el-Mevzû'ât*, 320.

¹⁸³ İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'a*, 2/238; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ağbârî'l-mevzû'a*, thk. Mahmûd Emîn es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 117, 291, 292, 301; Kâvukcî, *el-Lü'lüü'l-merşû'a*, 107, 140, 233.

¹⁸⁴ Ezherî, "tmm", 13/209; Cevherî, "tmm", 5/1976; İbn Fâris, "tmm", 530; Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 930.

¹⁸⁵ En-Nâzi'ât 79/34.

¹⁸⁶ Ebü Süleymân Hamed b. Muhammed Hattâbî, *Ğaribu'l-ğadis*, thk. Abdülkerîm İbrahim (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 2/29; Ebü's-Se'âdât Mübârek b. Muhammed el-Cezerî Mecdüddîn İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi ğaribi'l-ğadis ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî Tahir Ahmed ez-Zâvî (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 3/139; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1203.

¹⁸⁷ Bazı örnekler için bk. İbn 'Irâk, *Tenzîhu's-Şerî'a*, 1/128, 147, 2/39.

¹⁸⁸ Bk. Zehebî, *Mizân*, 1/107. "Tâmmât" ifadesinin uydurma haber olduğunu gösteren diğer örnekler için bk. Zehebî, *Mizân*, 1/121, 123, 208, 271, 599, 3/7, 429, 598, 606, 4/265.

Sibt İbnü'l-'Acemî ise zann-ı galibine göre "tâmmât" ifadesinin yalnızca uydurulmuş haberler için kullanıldığını söyler.¹⁸⁹ Örneğin İbnü'l-Kayserânî'nin Ebû Seleme Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî hakkında söylediği: "كذاب وله طامات" sözünü, onun وله طامات sözü, mevzû'attan olmasından kinayedir" şeklinde açıklar.¹⁹⁰

Zûr/الزور

Bir kişiyi göğsüyle (الرَّوْرُ) karşılamak veya onun zevrine/göğsüne doğru yönelmek, meyletmek anlamındaki "zvr" kök fiilinden türetilen bir isimdir. Kelimenin kökeninde yer alan "zevr (göğüs/kemiği)" sözcüğü temel alınarak göğsün ortasında/üst tarafında meyil, eğrilik ve çarpıklık olmasına الرَّوْرُ, göğsünde eğrilik ve çarpıklık olan kimse için ise الزَّوْرُ sözcükleri kullanılmıştır.¹⁹¹ Buradan hareketle haktan/doğrudan sapmış, başka bir yöne meyletmiş olması nedeniyle "yalan"a da "zûr" denilmiştir.¹⁹²

"Zûr" kelimesi Kur'ân'ı Kerîm'de yalan anlamında birçok âyette geçmektedir. وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكُ افْتَرِيهِ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا *"İnkâr edenler: 'Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir.' dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular."*¹⁹³ âyeti örnek verilebilir. Hz. Peygamber de bir hadislerinde en büyük günahlardan birisi olarak yalan konuşmayı veya yalancı şahitlik yapmayı (قول الزور أو شهادة الزور) zikreder.¹⁹⁴

Hadisçilerin de gerçeği yansıtmaması nedeniyle Hz. Peygamber adına uydurulmuş olan yalan sözler için "zûr" kelimesini kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla "zûr" kavramı Hz. Peygamber adına uydurulmuş haber anlamında en eski kaynak olarak Ebû Zûr'a'nın (ö.264/878) ez-Zu'afâ'sında geçmektedir. İlgili rivayette Ebû Zûr'a, Hârûn b. Ziyâd el-Kuşeyrî hakkında:"Onu tanımıyorum. Rivayet etmiş olduğu hadis ise bâtil ve uydurmadır (باطل وزور)." der.¹⁹⁵ "Zûr" kavramı İbn Hibbân ve Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinde de aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁹⁶

2. Rivayetin Uydurma Olduğunu İfade Eden Kinayeli Lafızlar

Zayıf raviler ve mevzû rivayetlerle ilgili eserlerde yer alan bazı rivayetlerden sonra "lâ asle leh", "lâ/lem yesbüt", "lâ/lem yesıhh" gibi ifadeler kullanılmaktadır ki ilk bakışta bu ifadelerin söz konusu rivayetin uydurma olduğunu ifade ettiği anlaşılmamaktadır. Ancak ilgili kavramlar incelendiğinde bu lafızların özellikle de mevzû'ât literatüründe kinayeli olarak uydurma rivayetler için kullanıldığı söylenebilir.

Yine mevzû'ât türü eserlerde bulunan ve uydurma bir rivayetin ardından zikredilen "lâ/lem a'rif", "lem erahû", "lem yüced/ecid" ve "lem akif" gibi sözler de her ne kadar söz konusu rivayete ilişkin temkinli bir yaklaşımı ifade ediyor gibi gözükse de bu tür sözler, hadisleri iyi bilen muhaddisler tarafından söylenmiş ve bu sözler başka muhaddisler tarafından da tenkit edilmemişse bu durum, ilgili rivayete uydurma hükmü verilmesi için yeterli görülmüştür. Çünkü bu tür ifadelerin hadisleri iyi bilen bir muhaddis tarafından kullanılması, o rivayetin Hz. Peygamber'e ait versiyonunun hadis külliyatı içerisinde bulunmadığı, dolayısıyla uydurma olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁹⁷

¹⁸⁹ Sibt İbnü'l-'Acemî, *Keşfü'l-ḥaşiş*, 123.

¹⁹⁰ Sibt İbnü'l-'Acemî, *Keşfü'l-ḥaşiş*, 235.

¹⁹¹ Halil b. Ahmed, "zvr", 7/379; İbn Düreyd, "rzv", 2/711; Ezherî, "zvr", 13/163.

¹⁹² Ezherî, "zvr", 13/163; İbn Fâris, "zvr", 392; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 679.

¹⁹³ el-Furkân 25/4. Ayrıca bk. el-Hacc 22/30.

¹⁹⁴ Buhârî, "Edeb", 6 (hadis no: 5977); Müslim, "İmân", 143.

¹⁹⁵ Ebû Zûr'a er-Râzî, *ez-Zu'afâ*, 2/545. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 9/90.

¹⁹⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrühün*, 3/149; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/183.

¹⁹⁷ Abdülfettâh Ebû Ğudde'nin konuyla ilgili açıklamaları için bk. Ali el-Kârî, *el-Maşnû*, 25-26.

Bu kısımda söz konusu ifadeler ve bu ifadelerin kullanım şekilleri üzerinde durulacaktır.

Başına olumsuzluk eki getirilerek “arf/عرف” kök fiiliyle kullanılan ifadeler

“Arf” kök fiili “bilmek”, “tanımak/çıkarabilmek”, “bulup çıkarmak”, “sabırlı olmak”¹⁹⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Hadis münekkitleri söz konusu fiilin başına olumsuzluk ifade eden “lâ” veya “lem” edatlarını getirerek fiilin birinci tekil şahıs formunu kullanırlar (لا أعرف / لم أعرف). Bu ifadelerin ilk dönemlerde daha çok rical bilgisi sorgulamalarında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin bir öğrenci hocasına “falan kimdir?” diye sorduğunda hocasının onu tanımıyorum/bilmiyorum anlamında لا أعرفه / لم أعرفه şeklinde cevap verdiği, ilgili eserlerde sıklıkla rastlanmaktadır.¹⁹⁹

Mevzû’ât kitaplarında ise bu lafzın, söz konusu rivayetin, Hz. Peygamber’in hadisi olarak bilinmediğini ifade etmek üzere uydurma rivayetler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn ‘Irak da “Bu ve benzeri ifadeler bir muhaddis tarafından kullanılır da bu ifadesinden dolayı hiç kimse onu eleştirmese ilgili rivayetin uydurma olduğuna hükmetmek için yeterlidir.” diyerek bu konudaki görüşünü ortaya koyar.²⁰⁰

İlgili eserlerde bir rivayetin peşinden bazen yalnızca “لا أعرفه”²⁰¹ şeklinde, bazen de sonuna bir ek getirilerek “لا أعرفه حديثاً”²⁰², “لا أعرفه بهذا اللفظ في المرفوع”²⁰³, “لم أعرفه هكذا”²⁰⁴, “في المرفوع”²⁰⁵ gibi şekillerde geçmektedir. Bazen genel ifadelerle olumsuz edilgen kipiyle “لا يعرف”²⁰⁶, “لا يعرف له أصل”²⁰⁷, “لا يعرف له اسناد”²⁰⁸, “لا يعرف أصله”²⁰⁹ şeklinde de kullanılmaktadır.

Başına olumsuzluk eki getirilerek “asl/أصل” maddesiyle kullanılan ifadeler

“Asl” kelimesi sözlükte “bir şeyin bina edildiği şey”, “bir şeyin temeli, esası, kökü” gibi anlamlara gelmektedir.²¹¹ Hadis münekkitleri uydurma haberlerden sonra أصل kelimesinin başına olumsuzluk edatları olan لا veya ليس getirerek, “lâ asle leh” veya “leyse lehû/lehâ aslun” ifadelerini ilgili rivayetin Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetler arasında bir aslı, esası veya dayandığı bir temeli yoktur anlamında kullanmaktadırlar.²¹²

Mevzû’ât türü eserlerde ilgili rivayetin uydurma olduğunu ifade etmek için kullanılan “Lâ asle leh” ifadesinin mütekaddimûn döneminde de hadis münekkitleri tarafından bu anlamda kullanıldığı söylenebilir. İbn Ma‘în’in “Burundaki kıl cüz zamdan korur” rivayetinden sonra söylediği “ليس له أصل”²¹³ Buhârî’nin Ebû Hureyre’den nakledilen bir

¹⁹⁸ Ezherî, “arf”, 2/207; Cevherî, “arf”, 4/1401-1402; İbn Manzûr, “arf”, 9/236.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2001, 1/248, 323, 325, 341,440; Ebû Zü’ra er-Râzî, *ez-Zu’afâ*, 2/344, 490, 545; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3/545, 665, 4/33, 232; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/40, 89, 131, 141, 156, 196, 225, 233.

²⁰⁰ Bk. İbn ‘Irak, *Tenzîhu’s-Şerî’a*, 7-8. Ebû Ğudde’nin konuyla ilgili detaylı açılışmaları için bk. Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 25-27.

²⁰¹ Şemsüddîn Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene fi beyâni keşirin mine’l-eĥâdisi’l-müştehirâ ale’l-elsine*, thk. Abdullah Muhammed es-Sıddîk (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2006), 34, 36, 39, 55, 152, 172, 345; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 533, 535; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 113, 129, 135, 138.

²⁰² Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 158; Ğazzî, *el-Ceddü’l-ĥaşîs*, 209.

²⁰³ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 197; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 326; Ğazzî, *el-Ceddü’l-ĥaşîs*, 150.

²⁰⁴ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 126.

²⁰⁵ Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 161.

²⁰⁶ İbn Teymiye, *Eĥâdisü’l-Kuşşâs*, 68, 74, 84, 86; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 112, 179.

²⁰⁷ Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 56, 123.

²⁰⁸ Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 58, 62, 92, 98, 134.

²⁰⁹ İbn Teymiye, *Eĥâdisü’l-Kuşşâs*, 93, 94.

²¹⁰ Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 170, 183.

²¹¹ Cevherî, “asl”, 4/1623; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 124; İbn Manzûr, “asl”, 11/16; Ebû’l-Hasen Ali b.

Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî Cürçânî, *Kitâbu’t-ta’rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, 2002), 30.

²¹² Abdülfettâh Ebû Ğudde’nin konuyla ilgili değerlendirmeleri için bk. Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 20-23.

²¹³ İbn Ma‘în, *Târîh*, 3/132. Diğer örnekler için bk. İbn Ma‘în, *Târîh*, 3/241, 4/16, 242.

rivayetin ardından söylediği: “*لا أصل له عن النبي صلى الله عليه وسلم*”²¹⁴ ifadeleri, Ebû Hâtim’in, Yûsuf b. Abdurrahman hakkındaki soruya: “Onu tanımıyorum. İsa b. İbrahim bana ondan aslı olmayan iki yalan hadis nakletmiştir.”²¹⁵ şeklinde karşılık vermesi örnek verilebilir.

Söz konusu ifadeler daha sonraki dönemlerde Ukaylî, İbn Hibbân ve İbn Adî gibi münekkitler tarafından da kullanılmıştır. Adı geçen müellifler ilgili örneklerde rivayetten sonra yalnızca “*لا أصل له*” ifadesini kullandıkları gibi²¹⁶ peşinden “*لا أصل له من حديث/كلام رسول الله*” gibi ifadeler de kullanılmaktadırlar.²¹⁷ Bazen ise “*لا أصل له*” ifadesinden önce ilgili rivayetin uydurma olduğunu ifade eden “*bâtıl*” ve “*mevzû*” gibi sözcükleri de zikrederler: “*باطل لا أصل له*”²¹⁸, “*موضوع لا أصل له*”²¹⁹.

Benzer ifadeler muahhar dönemde yazılan mevzûât türü eserlerde de oldukça sık bir şekilde görülmektedir. İlgili eserlerde de rivayetin ardından yalnızca “*لا أصل له/ليس له أصل*”²²⁰ ifadeleri kullanıldığı gibi bu ifadelerin önüne veya sonuna getirilen eklerle de “*موضوع/باطل: لا*”²²² söz konusu rivayetin uydurma olduğu ifade edilmektedir. Bazı değerlendirmelerde ise rivayetin söz konusu lafızla uydurma olduğuna işaret etmek için “*لا أصل له بهذا اللفظ*”²²³ ifadesi kullanılmaktadır.

Başına olumsuzluk eki getirilerek “*rey/أرى*” kök fiiliyle kullanılan ifadeler

“*Rey*” kök fiili, “*görmek*”, “*anlamak*”, “*farkına varmak*”, “*kabul etmek*” gibi anlamlara gelmektedir.²²⁴ Hadis münekkitleri özellikle de mevzûât yazarları söz konusu fiilin başına olumsuzluk ifade eden “*lem*” edatını getirerek fiilin birinci tekil şahıs formunu kullanırlar (*لم أر*) ve bu ifadeyle; “*Bu rivayeti, Hz. Peygamber’e ait hadisler arasında veya ona ulaşan bir isnadla görmedim*” diyerek ilgili rivayetin uydurma olduğunu kastederler.

Bazen yalnızca “*لم أره/لم نره*”²²⁵ gibi ifadeler kullanılırken, bazen bu ifadelerden sonra söz konusu rivayetin nerede ve ne şekilde bulunmadığına dair açıklayıcı bilgiler de verilir. “*لم أره*”²²⁶, “*لم أره*”²²⁷, “*لم أره حديثاً في السنة*”²²⁸, “*لم أره مرفوعاً في المرفوع*”²²⁹, “*بهذا اللفظ*”²³⁰.

²¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *ez-Zû'afâu's-şâğîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1976), 45.

²¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/225-226. Başka örnekler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/84, 8/47.

²¹⁶ Bk. Ukaylî, *ez-Zu'afâ*, 1/64, 111, 157, 204, 2/13, 103; İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 6/296, 301, 303, 10/510, 12/67.

²¹⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 2/98, 3/150, 163, 6/305, 310, 7/356.

²¹⁸ Ukaylî, *ez-Zu'afâ*, 1/51, 225, 2/38, 86; İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 2/98, 3/185, 188, 4/194, 201, 202; İbn Adî, *el-Kâmil fi'z-Zu'afâ'r-ricâl*, 7/468.

²¹⁹ Ukaylî, *ez-Zu'afâ*, 2/329; İbn Hibbân, *el-Mecrûhûn*, 2/115, 3/138, 149, 159, 5/249; İbn Adî, *el-Kâmil fi'z-Zu'afâ'r-ricâl*, 2/267, 404.

²²⁰ Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr*, 1/148; Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 51, 56, 57, 58, 65, 75, 79, 80, 81, 88, 95, 125;

Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-eḥādîsü'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 204, 205, 207, 327, 437.

²²¹ Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr*, 1/42, 144, 207, 260, 445, 460, 550, 557, 2/318; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 151, 174; Sâğânî, *Mevzû'ât*, 66; Sehâvî, *el-Mekâşidü'l-ḥasene*, 35, 167; Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 73; Şevkânî, *el-Fevâid*, 205, 253.

²²² Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr*, 1/215; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 423; Sehâvî, *el-Mekâşidü'l-ḥasene*, 188, 356; Fettenî, *el-Mevzû'ât*, 31, 66, 77; Bünkîrân, *Leyse mine's-sünneti'n-Nebevîyye*, 143.

²²³ Sehâvî, *el-Mekâşidü'l-ḥasene*, 58, 90, 193; Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 50, 52, 57, 85, 94, 105, 106, 110, 142, 145, 166; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, 55, 61.

²²⁴ Ezherî, “*rey*”, 15/227; İbn Manzûr, “*rey*”, 14/292, 300.

²²⁵ Fettenî, *el-Mevzû'ât*, 40, 159.

²²⁶ Zeynüddin Abdurrahîm b. Hüseyin İrakî vd., *Tahrîcü' eḥādîsü' İḥyâi 'ulûmi'd-dîn*, thk. Ebû Abdillâh Mahmud b. Muhammed el-Haddâd (Riyad: Dâru'l-Asime li'n-Neşr, 1987), 1161, 1186, 1252, 1903.

²²⁷ Fettenî, *el-Mevzû'ât*, 197; Ğazzî, *el-Ceddü'l-ḥasîs*, 53.

²²⁸ Ğazzî, *el-Ceddü'l-ḥasîs*, 51; el-Emîru'l-Kebîr, *en-Nuḥbetü'l-behiyye*, 68.

Başına olumsuzluk eki getirilerek “sbt/ثبت” kök fiiliyle kullanılan ifadeler

“Sbt” kök fiili sözlükte “sabit ve sağlam olmak”, “vâr olmak”, “mevcut olmak”, “doğrulamak”, “teyit etmek”, “desteklemek” gibi anlamlara gelmektedir.²²⁹ Hadis münekkitleri, uydurma haberlerden sonra “sbt” kök fiilinin muzari kipinin başına “لا” veya “لم” olumsuzluk edatlarını (لا/لم يثبت) veya “sbt” kök fiilinin ism-i fâili olan “ثابت” kelimesinin başına “ليس” veya “غير” olumsuzluk edatlarını getirmek sûretiyle (ليس بثابت/غير ثابت), ilgili rivayetin Hz. Peygamber’e ait olmadığını, Hz. Peygamber’den nakledilen rivayetler arasında söz konusu rivayetin bulunmadığını, sağlam bir dayanağının olmadığını veya Hz. Peygamber’e aidiyetinin doğrulanmadığını kastederler.

Söz konusu ifadelerin mütekaddimûn döneminden itibaren hadis münekkitleri tarafından bu anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Buhârî, Zührî’ye nispet edilen mürsel bir rivayetten sonra şöyle der: “Bu rivayetin Hz. Peygamber’den nakledildiği sabit/doğru değildir (وَلَا يَثْبُتُ هَذَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ). Çünkü Rasûlüllah (s.a.s.) ‘Hadler günahlara kefarettir.’ buyurmuştur.”²³⁰ Ukaylî ise Hz. Peygamber’e nispet edilen: “Pirelere sövmeyiniz! O ne güzel hayvandır. Sizi, Allah’ı zikretmeniz için uyandırır.” şeklindeki rivayetten sonra şöyle der: Pireler konusunda Hz. Peygamber’den nakledilen hiçbir şey sabit değildir (وَلَا يَثْبُتُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْبِرِّ اغِيثْ شَيْءًا).²³¹

Mevzû’ât literatürüne dair eserlerde de ele alınan rivayetten sonra başına olumsuzluk edatı getirilerek “sbt” kök fiilinin türevleriyle, ilgili rivayete dair uydurma hükmü verilmektedir. “لم/لا يثبت”,²³² “ليس فيها شيء يثبت/ثبت”,²³³ “لم/لا يثبت”,²³⁴ “ليس بثابت”,²³⁵ ifadeleri örnek verilebilir.

Başına olumsuzluk eki getirilerek “shh/صح” kök fiiliyle kullanılan ifadeler

“Shh” kök fiili sözlükte; “sağlıklı, sağlam, düzgün, tam/eksiksiz/kusursuz ve doğru/gerçek olmak”, “aslı olmak”, “sâbit olmak” anlamlarına gelmektedir.²³⁶ Bu fiilden türetilen “sahih” kelimesi daha çok “sakîmin/zayıfın zıttı” olarak tarif edilir²³⁷ ve başta hadisçiler olmak üzere usulcü ve fakihler tarafından hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin doğruluğunu tespit için kullanılır.

Hadis usûlünde ilk olarak Şâfiî (ö.204/820) tarafından nitelikleri ortaya konan²³⁸ daha sonra İbnü’s-Salâh tarafından tanımlanan “sahih hadis” kavramı “Âdil ve zâbit kimselerin kendileri gibi âdil ve zâbit kimselerden naklettikleri ve bu hal üzere Hz. Peygamber’e varıncaya kadar isnadı muttasıl olan, şaz ve illetli olmayan hadis”²³⁹ olarak tarif edilir. Cürcânî (ö.816/1413) ise Sahih hadisi; “Lafzında rekâket bulunmayan, manası da âyete, mütevatir habere veya icmâya aykırı olmayan, âdil kimselerin rivayet ettiği hadis”²⁴⁰ olarak tanımlar. Buna göre sahîh hadis kavramı bu özelliklerin birini veya bir kaçını tam olarak barındırmayan hasen ve zayıf hadislerden ayrılmaktadır.

²²⁹ İbn Düreyd, “sbt”, 1/252; Ezherî, “sbt”, 14/190; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 281-282; İbn Manzûr, “sbt”, 2/19.

²³⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1/153. Başka bir örnek için bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 4/29, 5/394.

²³¹ Ukaylî, *ez-Zu’afâ*, 2/120. Başka örnekler için bk. Ukaylî, *ez-Zu’afâ*, 1/80, 3/54, 175, 190, 252, 258.

²³² Cüzekânî, *el-Ebâtil ve’l-menâkir*, 2/284; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 442; Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 77, 105; Şevkânî, *el-Fevâid*, 77.

²³³ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 122; Zehebî, *el-Muğni fi’z-zu’afâ*, 20, 31.

²³⁴ Sâğânî, *Mevzû’ât*, 29, 37; Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 46, 181; Şevkânî, *el-Fevâid*, 207.

²³⁵ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 70, 122, 167; Fettenî, *el-Mevzû’ât*, 35, 62, 110; Ali el-Kârî, *el-Maşnûc*, 56, 167, 189; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 526.

²³⁶ Ezherî, “Shh”, 3/260; Cevherî, “Shh”, 1/381; İbn Fâris, “shh”, 483; Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, 820; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1065.

²³⁷ İbn Düreyd, “Shh”, 1/99; İbn Fâris, “shh”, 483; Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 73; Ahterî, *Ahterî Kebîr*, 572.

²³⁸ Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Abdüllatif Himeym - Mâhir Yâsin el-Fahl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 344.

²³⁹ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 18-19; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Şerhu’n-Nuḥbe Nüzhetü’n-nazar fi tavzîhi Nuḥbeti’l-fiker fi muḥtalaḥi ehli’l-eser*, thk. Nurettin Itr (Dımaşk: Matba’atu’s-Sabâh, 2000), 58.

²⁴⁰ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 73.

“لا لم يصح” ve “ليس بصحيح” ifadeleri ise “shh” kök fiilinin sözlük anlamı dikkate alındığında “sahih/doğru değildir”, “aslı yoktur”, “sâbit değildir” anlamlarına geldiği gibi sahîh kavramının terim anlamı dikkate alındığında “sahih değildir” ama “hasen” veya “zayıftır” anlamına da gelebilmektedir.

Son dönem âlimlerinden Abdülfettâh Ebû Ğudde'nin (ö.1997), Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) uydurma rivayetlere ilişkin yazdığı *el-Maşnû'* adlı eserin takdiminde hadis münekkitlerinin “lem yesihha” ve “lem yesbüt” kavramlarına yüklediği anlamlarla ilgili uzun bir açıklaması bulunmaktadır. Konuyu Kevserî'nin (ö.1952), İbn Himmât ed-Dımaşkî'den (ö.1175/1761) aktardığı: “Buhârî ve ahkâma dair eser yazan herkes “lem yesihha” sözüyle istilâhî sıhhati kastetmektedir. Ancak mevzû ve zayıf rivayetlerle ilgili eser yazarlar ise “lem yesihha” veya “lem yesbüt” sözleriyle genel anlamı kastetmektedirler; buna göre birinci (istilâhî) kullanım, rivayetin hasen veya zayıf olabileceği anlamına gelirken, ikincisi ise rivayetin “batıl” olmasını gerektirir.”²⁴¹ şeklindeki bilgiler çerçevesinde ele alan Ebû Ğudde, müteahhir ve muasır birçok âlimin bu hususta yanılıya düştüğünü; ahkâm kitaplarında geçen “lem yesihha” ifadeleriyle mevzû'ât kitaplarında geçen “lem yesihha” ifadelerinin birbirine karıştırıldığını savunur ve başta Zerkeşî (ö.794/1392) ve İbn 'Irâk olmak üzere Süyûtî (ö.911/1555), Ali el-Kârî, Leknevî (ö.1886), Kâsımî (ö.1914), Muhammed Hızır et-Tûnisî ve Mu'allimî gibi âlimleri eleştirir,²⁴² sonra da İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Kayyim (ö.751/1350), Sehâvî (ö.902/1497), Süyûtî ve İbn 'Irâk'ın eserlerinden örnekler getirerek mevzû'ât türü eserlerde yer alan “lem yesihha/leyse bi sahihin/lem yesbüt” gibi ifadelerin, ilgili rivayetin uydurma olduğunu ifade etmek için kullanıldığını ispata çalışır.²⁴³

İbn Himmât'ın tespit edip Kevserî'nin dile getirdiği Ebû Ğudde'nin ise delillendirerek ele aldığı bu görüşe göre zayıf ve mevzû rivayetlerin ele alındığı eserlerde rivayetlerden sonra zikredilen “lem yesihha/lâ yesihhu/leyse bi sahihin” gibi ifadelerin o rivayetin Hz. Peygamber'in sözü olmadığına veya Hz. Peygamber'e isnadının doğru kabul edilmediğine işaret ettiği ve bu ifadelerden; “sahih değildir ama hasen veya zayıf olabilir” anlamının çıkmayacağı anlaşılmaktadır.

Söz konusu ifadelerin uydurma anlamında kullanılmasına ilk dönem kaynaklarında da rastlanılmaktadır. Örneğin Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903), babası Ahmed b. Hanbel'den Muhâribî'nin naklettiği bir rivayet için “leyse bi sahihin” veya “kezibun” dediğini nakleder.²⁴⁴ Ebû Hâtim'in, Hz. Peygamber'den fitenle ilgili nakledilen Mürsel bir rivayetin ardından “ليس بصحيح كأنه موضوع/sahih değildir, sanki uydurma gibidir.”²⁴⁵ demesi de söz konusu ifadeyi uydurma rivayeti nitelendirmek için kullandığına işaret sayılabilir. İbn Adî ise Ömer b. Ebî Ma'rûf'un tercemesinde İbn Abbas'a varan bir isnadla Hz. Peygamber'den merfû olarak nakledilen: “Miraca yükseltildiğimde Arş'ın gövdesinde; Lâ ilâhe illellah Muhammed Rasûlullah, Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer el-Fârûk ve Osman Zinnüreyn, yazılmış olduğunu gördüm.” rivayetinin hemen peşinden, uydurma olduğuna işaret etmek için “leyse bi sahihin” der.²⁴⁶

Mevzû'ât türü eserlerde ise konuyla ilgili birçok örnek bulmak mümkündür. Bazen ilgili kavramlar, rivayetin uydurma olduğunu ifade eden farklı lafızlarla birlikte; “باطل ليس بصحيح”,²⁴⁷ “منكر ليس بصحيح”²⁴⁸ kullanılırken, bazen rivayetin ardından yalnızca “لا يصح”²⁴⁹ ve “ليس

²⁴¹ Ali el-Kârî, *el-Maşnû'*, 27-28.

²⁴² Ali el-Kârî, *el-Maşnû'*, 28-33.

²⁴³ Ali el-Kârî, *el-Maşnû'*, 34-38.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2001, 2/375. Başka bir örnek için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2001, 3/52.

²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/561.

²⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*, 6/62.

²⁴⁷ Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-menâkir*, 2/265.

²⁴⁸ Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-menâkir*, 2/220, 276.

²⁴⁹ Cûzekânî, *el-Ebâtil ve'l-menâkir*, 2/220; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 451; Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *el-Menâru'l-münif fi ş-şahih ve'z-zâ'if*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebetü'l-

”بصحيح“²⁵⁰ gibi ifadeler de kullanılır. Bazı değerlendirmelerde ise ilgili konuya dair hiçbir rivayetin sahih/doğru olmadığını ifade etmek için ”هذه الأحاديث ليس فيها ما يصح“²⁵¹, ”لا يصح منها“²⁵¹, ”هذه الأحاديث ليس فيها ما يصح“²⁵¹ gibi cümleler de kurulur.

Başına olumsuzluk eki getirilerek ”vcd/وجد“ kök fiiliyle kullanılan ifadeler

”Vcd” kök fiili bir şeyi duyularla veya akılla ”bulmak/bilmek/hissetmek”, ”rastlamak” edilgen olarak ”bulunmak” ve ”var olmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁴ Hadis münekkitleri söz konusu fiilin başına olumsuzluk ifade eden ”lem” edatını getirerek fiilin birinci tekil şahıs formu (لم أجد) ile edilgen formunu (لم يوجد) kullanırlar. Bununla da söz konusu rivayeti Hz. Peygamber’e ait bir söz olarak bulamadıklarını veya Hz. Peygamber’in sözleri arasında bulunmadığını dolayısıyla uydurma olduğunu kastederler.

Söz konusu anlamı ifade etmek için ilgili rivayetten sonra bazen yalnızca ”لم أجد/أجده“²⁵⁵ veya ”لم يوجد“²⁵⁶ kalıplarını kullanırlarken bazen de onlara ”لم أجد له أصلاً“²⁵⁷, ”لم يوجد له أصل“²⁵⁸, ”لم يوجد له أصل“²⁵⁸ şeklinde çeşitli ekler getirmek suretiyle rivayetin Hz. Peygamber’e ait olmadığını ifade ederler.

Başına olumsuzluk eki getirilerek ”vkf/وقف“ kök fiiliyle kullanılan ifadeler

”Vkf” kök fiili ”ayakta/durmak”, ”bir malı vakfetmek (hapsetmek)”, ”bir şeyden haberli olmak”, ”bir şeyi elde etmek” gibi anlamlara gelmektedir.²⁶² Hadis münekkitleri söz konusu fiilin başına olumsuzluk ifade eden ”lem” edatını getirerek fiilin birinci tekil şahıs formunu kullanmak suretiyle ilgili rivayetin Hz. Peygamber’e aidiyetine vâkıf olamadığını dolayısıyla uydurma olduğunu ifade etmek için bu kipi kullanırlar.

Bazen ”buna vâkıf olamadım” anlamında yalnızca ”لم أوقف عليه“²⁶³ ifadesi kullanılırken bazen bu ifadeyi açıklayıcı tarzda ”لم أوقف عليه مرفوعاً“²⁶⁴, ”لم أوقف له على أصل“²⁶⁵, ”لم أوقف عليه بهذا اللفظ“²⁶⁶ ifadeleri de kullanılmaktadır. Bu ifadelerden de ilgili rivayetin uydurma olduğu anlaşılmaktadır.

3. Hem Uydurma Hem de Zayıf Rivayetler İçin Kullanılan Ortak Kavramlar

Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 1970), 122, 135; Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 156, 172; Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 66, 70, 100, 115, 145, 146, 169, 188, 193, 194, 208; Bünkirân, *Leyse mine’s-sünneti’n-Nebeviyye*, 62.

²⁵⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 80, 81, 145, 584; Ebû Hafs Ömer b. Bedr b. Saïd el-Hanefî Mevsilî, *el-Muğni’ani’l-hufzi ve’l-kitâb* (Kahire: Matbaatü’s-Selefiyye, 1924), 40; Zehebî, *Mizân*, 1/495, 2/530, 613, 3/180.

²⁵¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 154, 430, 603.

²⁵² İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 2/163; İbn Kayyimi’l-Cevziyye, *el-Menâru’l-münif*, 106, 111; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 524.

²⁵³ Mevsilî, *el-Muğni*, 19, 25, 26, 27, 28, 29, 31.

²⁵⁴ Cevherî, *es-Şihâh*, ”vcd”, 2/546-547; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1537-1538; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3/445-446.

²⁵⁵ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 63, 66, 116; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 67.

²⁵⁶ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 49, 62, 67, 92, 106, 119, 163; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 33, 35, 37, 74, 92, 97, 101, 127, 241.

²⁵⁷ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 63, 69, 96, 100.

²⁵⁸ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 56, 67, 129; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 35, 52, 59, 64, 209.

²⁵⁹ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 66, 77.

²⁶⁰ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 162; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 92.

²⁶¹ Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 59.

²⁶² İbn Düreyd, ”vkf”, 2/968; Cevherî, ”vkf”, 4/1440; İbn Manzûr, ”vkf”, 9/359; Şemseddin Samî, *Qâmûs-ı Türkî*, 1481; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1323.

²⁶³ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 24, 37, 65, 152, 169, 214; Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 46, 50, 111; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 164, 215, 296.

²⁶⁴ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 99; Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfû’a*, 58; Kâvukcî, *el-Lü’lûü’l-merşû’e*, 136.

²⁶⁵ Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 535; Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 68, 153; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 43, 292.

²⁶⁶ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-Hasene*, 60; Ali el-Kârî, *el-Maşnû’c*, 54, 55, 67, 75, 99, 101, 121, 122; Fettehî, *el-Mevzû’ât*, 142.

Bazı kavramlar hem zayıf, hem de uydurma rivayetler için kullanılmaktadır. Buna “Vâhin” ve “Münker” kelimeleri örnek olarak verilebilir.

Münker/منكر

Münker sözcüğü; “bilinmemek”, “tanınmamak”, “cin fikirli olmak”, “kalben bilmezlikten gelip dil ile inkâr etmek”, veya “hem kalp hem de dil ile bir şeyi çirkin görüp yadırgamak” ve “bir şeyi tanınmaz duruma getirmek” anlamlarındaki²⁶⁷ “nkr/ منكر” kök fiilinin if’âl babından ism-i mef’ûldür. Buna göre “münker”; “tanınmayan”, “yadırganan”, “kabul edilmeyen/merdûd”, “dinen caiz görülmeven”, “hakkın rızasına uygun olmayan söz ve eylemler” gibi anlamlara gelmektedir.²⁶⁸

Münker kelimesi söz konusu anlamlarda Kur’ân’ı Kerim’de zikredilmektedir: وَأَتَكُنُّ مِنْكُمْ “Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki (Onlar herkesi) hayra çağırırlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar.”²⁶⁹ âyeti örnek verilebilir.²⁷⁰

Hadisçilerin de Hz. Peygamber’e aidiyeti bilinmeyen, isnadında tanınmayan kimseleri barındıran, içeriği göz önünde tutulduğunda aklen ve dinen yadırganan veya kabulü mümkün olmayan zayıf ya da uydurma hadisler için “münker” kavramını kullandıkları söylenebilir.

Münker kavramı hadis ıstılahları arasında hem mütekaddimûn hem de müteahhirun âlimler nezdinde işlevi bakımından karmaşık kavramlardan biridir. Genel olarak “zayıf ravinin sika ravilere muhalif olarak zikrettiği hadis”, “ravinin teferrüd ettiği hadis” ve “uydurma hadis” anlamında kullanılmıştır. Her üç anlamda kullanımını hicri üçüncü asra kadar götürmek mümkündür. Konuyla ilgili müstakil birçok çalışma yapılmıştır.²⁷¹ Biz bu çalışmada ise uydurma hadis anlamında kullanılmasına örnek vereceğiz.

İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*’ında Mâlik>Hişâm b. Urve>Âişe yoluyla merfû olarak zikrettiği; “Karyeler kılıçla, Medine ise Kur’an’la fethedilmiştir.” rivayetinden sonra şöyle der: “Ahmed b. Hanbel dedi ki: Bu münkerdir. Ne Mâlik ne de Hişâm’ın merfû hadisi olarak işitilmiştir. Bu söz Mâlik’in hiç kimseden nakletmediği kendi sözüdür. Ben, rivayeti nakleden Muhammed b. Hasan’ı gördüm yalancının biriydi (كان كذاباً).”²⁷² Yine İbnü’l-Cevzî, “Babanın evladına duası, peygamberin ümmetine duası gibidir.” rivayetinden sonra şöyle der: “Ahmed b. Hanbel dedi ki: Bu, bâtil münker bir rivayettir.”²⁷³ Ahmed b. Hanbel’in, zikredilen örneklerde münker kavramını Hz. Peygamber’e ait olmayan rivayetler için kullandığı anlaşılmaktadır. Nesâî’nin (ö.303/915) “Aklı olmayanın dini de yoktur.” rivayeti için söylediği “Bu, münker bâtil bir hadistir.”²⁷⁴ sözü de örnek olarak zikredilebilir.

Daha önce geçtiği üzere Buhârî’nin, uydurma rivayetler nakleden raviler hakkında kullandığı “münkerü’l-hadis” kavramı da ilgili ravinin naklettiği “münker” rivayetin

²⁶⁷ Halil b. Ahmed, “nkr”, 5/355; Ezherî, “nkr”, 10/109-110; Cevherî, “nkr”, 2/836-837; İbn Fâris, “nkr”, 916; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 1842-1843.

²⁶⁸ Ahterî, *Ahterî Kebîr*, 1042; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, 1421; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 853. Ayrıca bk. Abdüsselâm Ebû Semha, *el-Hadisü’l-münker dirâse nazariyye taḥbiyye fi kitâbi İleli’l-hadis li’bni Ebî Hâtim* (Beyrut: Dâru’n-Nevâdir, 2012), 27-29.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/104. Ayrıca bk. Yûsuf 12/58, en-Nahl 16/22.

²⁷⁰ “Münker” kavramının Kur’an ve hadislerdeki kullanımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Aslan, “Münker Hadis”, 265-266.

²⁷¹ Söz konusu çalışmalar ve “Münker” kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yücel, “Cerh Lafızlarından ‘Münkerü’l-Hadis’ ve Farklı Kullanımları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997), 200-202; Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32/13-14; Aslan, “Münker Hadis”, 268-269; Karadeniz, “Münker Hadis Kavramı”, 60-63; Aydınlı, *Hadis İstilahları*, 210-212.

²⁷² İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 460.

²⁷³ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 591.

²⁷⁴ Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 52.

uydurma hadis anlamında olduğunun işareti sayılabilir.²⁷⁵ Ebû Hâtim,²⁷⁶ İbn Adî,²⁷⁷ Dârekutnî²⁷⁸ ve Hatîb el-Bağdâdî²⁷⁹ gibi münekkitlerin bazı hadisleri değerlendirirken kullandıkları “münkerun cidden/bâtılun/lâ yesihhu” ifadeleri de münker kavramının hicri üç, dört ve beşinci asırlarda yaşamış birçok âlim tarafından uydurma rivayet anlamında kullanıldığını göstermektedir. Müttekaddimûn dönemi âlimlerinin salt olarak kullandıkları “hadîsün münkerun” şeklindeki bazı değerlendirmelerini müteahhirûn dönemi âlimlerinin batıl/mevzû şeklinde yorumlamaları da²⁸⁰ “münker” tabirinin ilk dönemlerde uydurma hadis anlamında da kullanıldığını desteklemektedir.

Mevzû’ât kitaplarında zikredilen birçok rivayetten sonra da “münker” kavramının kullanıldığı görülmektedir.²⁸¹ İbn ‘Irâk, bazı değerlendirmelerinde, daha önce yaşamış mevzû’ât müelliflerinin kullandığı “münker” kavramının zayıf hadisin kısımlarından birisi olduğunu söyleyerek ilgili rivayetin uydurma olmadığını savunur.²⁸² Bununla birlikte mevzû’ât eserlerinde rivayetin ardından söylenen “münkerun” ifadesinin, ilgili yazarca o rivayetin uydurma olduğuna işaret etmek için kullanıldığı söylenebilir.

Vâhin/واه

“Vâhin” kelimesi; “zayıf olmak”, “eskiyip yırtılmak”, “yarılmak”, “yüksekten düşmek”, “içi boş olmak”, “gevşek olmak” “eğri olmak”²⁸³ gibi anlamlara gelen “vhy/وهي” kök fiilinden ismi faildir. Buna göre “vâhin”; “zayıf”, “yırtık”, “gevşek”, “eğri” anlamlarına gelmektedir.

“Vâhin” sözcüğü Hz. Peygamber’den nakledilen: المؤمنُ واهٍ راقعٌ “Mü’min, günah işleyip tövbe edendir.”²⁸⁴ şeklindeki zayıf bir rivayette²⁸⁵ “günahkâr” anlamında geçmektedir. Sözlük anlamından hareketle Hz. Peygamber’in günah işleyip tövbe edeni, elbisesini yırtıp sonra da yama yapana benzettiği zikredilir.²⁸⁶

“Vâhin” kavramının hadisçiler tarafından, Hz. Peygamber’e aidiyeti zayıf olan veya onunla irtibatı sağlam olmayan, üslûbunda düşüklük bulunan zayıf ya da uydurma rivayetler için kullanıldığı söylenebilir.

“Vâhin” kavramı bazen ravinin, bazen isnad zincirinin, bazen de genel olarak mervînin durumunu niteleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok ravi

²⁷⁵ Buhârî’nin kullandığı “Münkeru’l-hadis” kavramının ifade ettiği anlam için bk. Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm Leknevî, *er-Rağ’ ve’t-tekmîl fi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Beyrut: Dâru’l-Beşâir el-İslamiyye, 2004), 208-209; Aydın, *Hadis İstılahları*, 212-213.

²⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/565, 2/308, 340, 404.

²⁷⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu’afâi’r-ricâl*, 1/316, 3/328, 4/483, 507, 7/522.

²⁷⁸ Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 335.

²⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/387, 4/280, 5/140.

²⁸⁰ Süyûtî, *el-Leâliu’l-maşnû’a*, 2/68, 209; Süyûtî, *Zeylu’l-Leâli*, 73, 76, 107, 138, 347; Bünkîrân, *Leyse mine’s-sünneti’n-Nebeviyye*, 125.

²⁸¹ Bk. Cûzekânî, *el-Ebâtil ve’l-menâkir*, 1/314, 2/253, 276; Fettenî, *el-Mevzû’ât*, 50, 51, 52, 62, 68, 72, 84, 99, 104, 109.

²⁸² İbn ‘Irâk, *Tenzîhu’s-şerî’a*, 1/334, 2/50, 57.

²⁸³ İbn Düreyd, “vhy”, 2/998; İbn Fâris, “vhy”, 968; Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/234; İbn Manzûr, “vhy”, 15/417-418; Ahterî, *Ahterî Kebîr*, 1160.

²⁸⁴ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsaf*, thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed vd. (Kahire: Dâru’l-Harameyn, ts.), 2/239, 243; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Şu’abu’l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd li’t-Tevzî’, 2003), 9/328.

²⁸⁵ Değerlendirme için bk. İrâkî vd., *Tahrîcû ehadîsi’l-İhyâ*, 5/2114-2115; Ebû’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994), 10/201.

²⁸⁶ Ebû İshâk İbrahim b. İshâk el-Harbî İbrahim el-Harbî, *Çarîbu’l-hadis*, thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-Âid (Mekke: Câmî’atu Ümmü’l-Kurâ, 1985), 3/1030; Cârullah Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Amr Zemahşerî, *el-Fâik fi ğarîbi’l-hadis ve’l-eser*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 4/85; Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/234.

nitelendirmelerinde ilgili ravinin geniş manada “zayıf” olduğunu ifadeye yardımcı olur.²⁸⁷ Ancak bazen hadis uydurmakla itham edilmiş “çok zayıf” raviler hakkında da kullanılır; “متهم واه/روى حديثا موضوعا”²⁸⁸, “واه حدث بأباطيل”²⁸⁹ gibi. Aynı şekilde mervînin genel olarak zayıf olduğunu da ifade eder.²⁹⁰

“Vâhin” lafzı yaygın olarak ravi veya mervînin zayıflığını gösterse de bazen söz konusu rivayetin “uydurma” olduğunu da ifade edebilir. Örneğin Ebû Zür’a, abdest organlarının yıkanmasıyla ilgili bir rivayetin ardından şöyle der: “هذا واه ضعيف باطل غير ثابت ولا / صحيح ولا أعلم أهل العلم بالحديث خلافا أنه حديث واه ضعيف لا تقوم بمثله حجة ve uydurma bir rivayettir. Bu rivayetin, ihticâc edilemeyecek derecede uydurma olduğu hususunda hadis ehli arasında bir ihtilaf olduğunu bilmiyorum.”²⁹¹ buradaki ifadede Ebû Zür’a’nın “vâhin” kelimesini uydurma haber anlamında kullandığı söylenebilir. İbnü’l-Cevzî’nin İbnü’l-Münâdî’den naklettiği “هو حديث واه بالوضاح وغيره وهو منكر الإسناد سقيم المتن”²⁹² Bu rivayet Vaddâh ve başkalarına nispet edilen uydurma bir rivayettir. Rivayetin isnâdı münker, metni illetlidir.”²⁹² şeklindeki söz ile Zehebî’nin: “وهو كلام صحيح لكن الحديث واه لمكان الرقاشي”²⁹³ Bu doğru bir sözdür fakat hadis Rakâşî’den dolayı uydurmadır.”²⁹³ sözü, “vâhin” kavramının “uydurma hadis” anlamında kullanıldığına örnek sayılabilir. Suyûtî’nin “Ekmeği küçültün ve sayısını çoğaltın ki ondaki bereket artsın.” rivayetinden sonra zikrettiği; “وايه قد ذكره ابن الجوزي في”²⁹⁴ ifadeleri de konuya dair başka bir örnek olarak sunulabilir. Bu örneklere göre “vâhin” kavramının her zaman ilgili ravi veya mervînin salt olarak zayıf olduğunu değil, bazen rivayetin uydurma olduğunu ifade etmek için kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

4. Nadir Olarak Kullanılan İfade ve Kavramlar

“Uydurma rivayet” anlamında kullanılan bazı ifadeler ise nadir olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızın makale boyutunu aşmaması için söz konusu lafızları ve kaynaklarını vermekle yetineceğiz. “شبه موضوع”²⁹⁵ ve “ليس في المرفوع”²⁹⁶ ve “الحديث ليس بشيء”²⁹⁷ ifadeleri örnek olarak verilebilir.

“Büyük suç”, “çok kötü şey” manasındaki “عظائم/azâim” kavramı²⁹⁸ ile “iftira” anlamındaki “ifk/فك” sözcüğü de nadir olarak “uydurma rivayet” anlamında kullanılan kavramlardandır.²⁹⁹

Macit Demirer’in tespitine göre Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî’nin (ö.1893) bazı eserlerinde kullandığı “lâhin/لاه” kavramı da zayıf hadis anlamında kullanıldığı gibi uydurma rivayet anlamında da kullanılmaktadır.³⁰⁰

²⁸⁷ Ukaylî, *ez-Zu‘afâ*, 1/130, 2/40, 4/437; İbn Hibbân, *el-Mecrûhün*, 4/198, 10/518, 519, 17/366; İbn Adî, *el-Kâmil fi zu‘afâi’r-ricâl*, 1/456, 6/202, 323.

²⁸⁸ Zehebî, *el-Muğnî fi’z-zu‘afâ*, 1/16, 31, 47, 192, 284, 2/473.

²⁸⁹ Zehebî, *el-Muğnî fi’z-zu‘afâ*, 1/180.

²⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi zu‘afâi’r-ricâl*, 3/273, 4/416.

²⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-‘İlel*, 4/100.

²⁹² İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû‘ât*, 137.

²⁹³ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 8/287.

²⁹⁴ Ali el-Kârî, *el-Maşnû‘*, 118.

²⁹⁵ Fettenî, *el-Mevzû‘ât*, 246.

²⁹⁶ Sehâvî, *el-Mekâşidü’l-‘hasene*, 222; Ğazzî, *el-Ceddü’l-‘hasîs*, 100, 198, 219, 234; Kâvukcî, *el-Lü’lûü’l-merşû‘*, 42, 82, 91, 170, 191.

²⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-‘İlel*, 2/51, 3/308; Zehebî, *Mîzân*, 1/399, 2/88, 411, 3/230.

²⁹⁸ Bk. Zehebî, *Mîzân*, 1/184. Ayrıca bk. Aydın, *Hadis İstihlâları*, 34.

²⁹⁹ İbn Kayyîmî’l-Cevziyye, *el-Menâru’l-münîf*, 63; Zehebî, *Mîzân*, 2/369, 4/78, 227; Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfû‘a*, 291.

³⁰⁰ İlgili çalışma için bk. Demirer, “Farklı Bir Hadis Kavramı: Lâhin -Letâifü’l-Hikem Örneği-”.

Sonuç

Hadis ilmi genel olarak kabul ve red açısından ravi ve mervînin durumunu inceleyen ilim olarak tarif edilir. Hadis münekkitleri ilk dönemlerden itibaren makbûl ve merdûd rivayetlerle ilgili çok çeşitli kavramlar kullanmışlardır. Hatta hadis kavramlarının çok ve çeşitli oluşundan dolayı hadis ilmi ve usûlüne “mustalahu’l-hadîs ilmi” de denilmektedir.

Hz. Peygamber adına uydurulmuş sözler merdûd rivayetlerin en kötüsü olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde uydurma rivayetlere dair bir kavramın kullanıldığı tespit edilmemiştir. Sahâbenin hadis rivayetinde başka bir sahâbîyi tekzîbi ise mervîden ziyade ravi ile ilgili olup buradaki tekzîb, “hata etme” ve “yanılma” manasında kullanılmıştır.

Hadis münekkitleri ilk dönemlerde daha çok rical kitaplarında, uydurma rivayetleri nakledenler üzerinden değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte bazen rivayetlerin sonunda söz konusu rivayetin uydurma olduğunu doğrudan veya dolaylı olarak ifade eden kavramlar da kullanmışlardır.

Rivayet asrı denilen ilk dört veya beş asırda Hz. Peygamber adına uydurulmuş sözleri doğrudan ifade eden kavramlara; “acâib”, “evâbid”, “bâtıl”, “kezib”, “mekzûb”, “ma’ mûl”, “masnû”, “mevzû”, “mu’ dal”, “müfte’ al”, “münker”, “vâhin” ve “zûr” kavramları, dolaylı olarak ifade eden kavramlara ise “lâ asle leh”, “leyse lehû aslun”, “lâ/lem yesbut”, “lâ yesihhu”, “leyse bi sahihin” gibi ifadeler örnek gösterilebilir.

Uydurma rivayetlerin müstakil eserlerde toplanması oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Mevzû’ hadislerle ilgili yapılan çalışmalarda en eski eserin hicri beşinci asrın sonlarına doğru yazıldığı zikredilmektedir. Daha sonra “Mevzû’ât literatürü” olarak adlandırılan bu sahada, söz konusu tarihten günümüze kadar uydurma rivayetlere dair birçok eser kaleme alınmıştır. İlgili eserlerde uydurma rivayetlere dair ilk dönem eserlerinde kullanılan kavramların yanısıra yeni kavramların da eklendiği görülmektedir. Söz konusu kavramlardan; “belâ”, “fazîha”, “ifkun”, “lâhin”, “muhtelak”, “musîbet”, “müftera” ve tâtme” kavramlarını doğrudan; “lâ a’ rifuhû”, “lem era/hu”, “lem ecid”, “lem yüced” ve “lem ekif” gibi kavramları ise dolaylı olarak uydurma rivayet anlamında kullanılan kavramlar şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Hadis ilminin, ilk dönemlerden itibaren farklı coğrafyalarda, belirli bir süreç içerisinde ve farklı ekollere mensub âlimler tarafından geliştirilmiş olduğunu dikkate aldığımızda bazı kavramlara yüklenen anlam ve işlevin de farklılık arzedebileceği açıktır. Nitekim Hz. Peygamber adına uydurulmuş sözlerle ilgili bazı kavramların da farklı anlamlarda kullanıldığı söylenebilir. Örneğin “münker” kavramı ravinin teferrüt ettiği hadis anlamına geldiği gibi zayıf ve mevzû’ rivayetleri nitelenmek için de kullanılmaktadır. Aynı şekilde “vâhin” kelimesi de hem zayıf hem de mevzû rivayetler için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Lâ yesihhu”, “leyse bi sahihin”, “lem yesbut” gibi ifadeler de ilk bakışta “sahih değildir ancak hasen veya zayıf olabilir” gibi bir manayı düşündürse de ahkâm hadislerinin ele alındığı eserlerin aksine zayıf ve mevzû’ rivayetlere dair eserlerde kullanıldığında bu kavramların ilgili rivayetin uydurma olduğunu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Hem zayıf hadis hem de uydurma rivayet anlamında kullanılan “Lâhin” kelimesinin ise yalnızca Ahmed Ziyaeddîn Gümüşhânevî tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bütün bunlara göre hangi kavramın, hangi dönemde, hangi âlim tarafından, hangi eserde ve hangi manada kullanıldığını tespit etmek büyük önem arz etmektedir.

Çalışmada dikkatimizi çeken hususlardan biri de bazı kavramların menşeidir. Kur’an ve hadisler Müslümanlar için iman, ahlak ve ahkâma dair meselelerde referans kaynağı olduğu gibi zamanla teşekkül eden İslami ilimlerdeki konuların işleniş ve kullanılan kavramlar için de referans kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber adına uydurulmuş sözlerle ilgili kullanılan bazı kavramların da âyet ve hadis kaynaklı olduğu söylenebilir. Buna, hadis

münekkitlerinin “Hz. Peygamber adına uydurulmuş söz” anlamında kullandıkları; “ifkun”, “müftera”, “muhtelak”, “bâtıl”, “kezib”, “münker” “musîbet”, “tâmme” ve “zûr” kavramları örnek olarak verilebilir.

“Uydurma hadis” anlamında kullanılan kavramların hemen hepsinin, lügat manalarını da yansıtıyor olmaları kavramsal zenginliği göstermektedir. Bu kadar farklı kelimenin kavramlaştırılmış olması ise Hz. Peygamber adına uydurulmuş rivayetlerin bir Müslüman için tabiri caizse katlanılması zor bir yük, inananlar için bir bela ve musibet olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Nitekim geçmişten günümüze uydurma rivayetlerin İslam’a ve Müslümanlara ne denli zarar verdiği de aşikardır.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl li Ahmed rivāyetü'l-Mervezî ve gayruhû*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1989.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl rivāyetü ibnihi Abdillāh*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbās. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001.
- Ahterî, Muslihuddîn Mustafa b. Şemsüddîn el-Karahisârî. *Ahterî Kebîr*. İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1891.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *el-Esrâru'l-merfûca fi'l-aḥbârî'l-mevzûca*. thk. Mahmûd Emîn es-Seyyid. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *el-Maşnûc fî ma'rifeti'l-ḥadîsî'l-mevzûc/el-Mevzûcâtü's-şuḡrâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslamiyye, 2018.
- Aslan, Muhammed. "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadis Âlimlerine Göre Münker Hadis". *The Journal of Academic Social Science Studies* 62 (2017), 263-274.
- Aydemir, Selahattin. "Hadîsler Hakkında Sahîh Değil İfadesinin Kullanımı". *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (2020), 93-130.
- Aydın, Nevzat. "İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî'nin 'Tezkiretü'l-Mevzû'ât' Adlı Eserindeki Ricâl Tenkit Metodu". *EKEV Akademi Dergisi* 66 (2016), 519-550.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şu'abu'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li't-Tevzî', 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillāh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîhu'l-muḥtaşar min umûri Rasûlillāh ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillāh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîḫü'l-evsaṭ*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1977.
- Buhârî, Ebû Abdillāh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîḫü'l-kebîr*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillāh Muhammed b. İsmâil. *eż-Zu'afâu's-şagîr*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1976.
- Bünkîrân, Fedvâ. *Leyse mine's-sünneti'n-Nebeviyye Ahkâmu's-Seyyid Ahmed eş-Şiddik el-Ġumârî fi kitâbihî el-Müddâvî li'ileli'l-Münâvî*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2009.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Şihâh tâcü'l-luġa ve şihâhi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülġafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987. <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=142797&tarama=cevheri+s%C4%B1hah>
- Cûzekânî, Ebû Abdillāh Hüseyin b. İbrahim el-Hemedânî. *el-Ebâtil ve'l-menâkir ve'sihâh ve'l-meşâhîr*. thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Ferîvâî. 2 Cilt. Hindistan: Matbaatü's-Selefiyye, 1983.

- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Kitābu't-ta'rifāt*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitābî'l-Arabî, 2002.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-eḥādîsî'n-Nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah. Riyad: Dâru Taybe, 1985.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-eḥādîsî'n-Nebeviyye*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. 12-15 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 2006.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Müsnedü'd-Dârimî el-Macrûf bi Süneni'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2000.
- Demirer, Macit. "Farklı Bir Hadis Kavramı: Lâhin -Letâifü'l-Hikem Örneği-". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015), 32-49.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-İsfehânî. *ez-Zu'afâ*. thk. Faruk Hamâde. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1984.
- Ebû Semha, Abdüsselâm. *el-Ḥadîsü'l-münker dirâse nazariyye taṭbîkiyye fi kitâbi İleli'l-ḥadîs li'bni Ebî Ḥâtim*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- Ebû Zü'r'a er-Râzî, Ubeydullah b. Abdilkerîm b. Yezîd. *Ebû Zü'r'a er-Râzî ve cühüdühü fi's-sünneti'n-Nebeviyye Kitābu'z-Zu'afâ li Ebî Zü'r'a er-Râzî*. thk. Sa'dî b. Mehdî el-Hâşimî. 3 Cilt. Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Erul, Bünyamin. "Sahabe Döneminde Tekzib ve Tekzibin Mahiyeti Rivayetlerdeki Tekzib İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/ (1999), 455-489.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luġa*. thk. Muhammed Avd Mer'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Fellâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vaz'eu fi'l-ḥadîs*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü Menâhilü'l-İrfân, 1981.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî. *Kitābu'l-macrife ve't-târîḫ*. thk. Ekrem Ziyâ el-'Umerî. 4 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1989.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Gucerâtî. *Tezkiratü'l-mevzû'ât*. thk. Hâmid Abdullah et-Temîmî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. thk. Muhammed Na'îm 'Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Ğavrî, Abdülmâcid. *el-Ḥadîsü'l-mevzû' esbâbu ihtilâkihî ve huṭûratü intişârihî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018.
- Ğazzî, Ahmed b. Abdilkerîm el-Âmirî. *el-Ceddü'l-ḥaşîs fi beyâni mâ leyse bi ḥadîs*. thk. Bekr Abdullah Ebû Zeyd. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- Hakîm et-Tirmizî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr. *Nevâdiru'l-uşûl fi macrifeti aḥbâri'r-Rasûl*. thk. Abdurrahmân Amîra. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî el-Basrî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Semerrâî. 8 Cilt. Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ve Züyûlühû*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamed b. Muhammed. *Ğarîbu'l-hadîs*. thk. Abdülkerîm İbrahim. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaledîdîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubi. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî. *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn 'Irâk, Nuruddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî. *Tenzîhu's-şer'ati'l-merfû'a 'ani'l-aşbâri's-şen'ati'l-mevzû'a*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd. *Cemheretü'l-luğa*. thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *İlelü'l-hadîs li'bni Ebî Hâtîm*. thk. Heyet. 7 Cilt. Riyad: Metâbi'u'l-Humeyzî, 2006.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-tadîl*. Deken: Meclisü Dâireti'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvî. *Meğâyisü'l-luğa*. thk. Enes Muhammed eş-Şâmî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2000.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Şerhu'n-Nuḥbe Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker fi muştalaḥi ehli'l-eser*. thk. Nurettin Itr. Dımaşk: Matba'atu's-Sabâh, 2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Kitâbu'l-mecrûḥîn mine'l-muḥaddisîn*. thk. Hamdî Abdilmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 2000.
- İbn Kayyîmî'l-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *el-Menâru'l-münîf fi's-şahîh ve'z-zâ'if*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1970.
- İbn Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. 'Avn el-Bağdâdî. *Târîhu İbn Ma'în -Rivâyetü'd-Dürî-*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsî'l-İlmî, 1979.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdisselâm el-Hanbelî. *Eḥādîsü'l-Kuşşâs*. thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ali b. Abdîrrahman b. Ali. *Kitâbu'l-mevzû'ât mine'l-eḥādîsi'l-merfû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kitâbu'l-mevzû'ât mine'l-eḥādîsi'l-merfû'ât*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.

- İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî. *Kitābu tezkirati'l-mevzû'ât*. thk. Muhammed Emîn el-Hâncî. Mısır: Matbaatü's-Saâdet, 1905.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrrahmân eş-Şehrezûrî. *Muḳaddimetü İbni's-Şalâh fi 'Ulûmi'l-ḥadîs*. thk. Ebû Abdîrrahmân Salâh b. Muhammed b. 'Uveyza. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbrahim el-Harbî, Ebû İshâk İbrahim b. İshâk el-Harbî. *Ġarîbu'l-ḥadîs*. thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-Âid. 3 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ümmü'l-Kurâ, 1985.
- Irâkî, Zeynüddîn Abdurrahîm b. Hüseyin vd. *Tahrîcü eḥādîsi İhyâi 'ulûmi'd-dîn*. thk. Ebû Abdillâh Mahmud b. Muhammed el-Haddâd. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Asime li'n-Neşr, 1987.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadis Usulünün Nassa Dayandırma Çabası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 169-195.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1997.
- Karadeniz, Hatice. "İstilahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 3/2 (2017), 57-92.
- Kāvukcî, Ebü'l-Mehâsin Muhammed b. Halîl b. İbrahim et-Trablusî. *el-Lü'lüü'l-merşû' fî mâ lâ aşle lehü ev bi aşlihî mevzû'*. thk. Fevvâz Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslamiyye, 1994.
- Kebîr, Muhammed el-Mâlikî el-Emîru'l-. *en-Nuḥbetü'l-behiyye fi'l-eḥādîsi'l-mekzûbe 'alâ Ḥayri'l-beriyye*. thk. Züheyr eş-Şaviş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1998.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm. *er-Raf' ve't-tekmîl fi'l-cerḥ ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslamiyye, 2004.
- Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî Tahir Ahmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- Mevsilî, Ebû Hafs Ömer b. Bedr b. Saîd el-Hanefî. *el-Muğnî 'ani'l-hufzi ve'l-kitâb*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1924.
- Murtezâ ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrazzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muḥtaşar bi nakli'l-adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillâh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.
- Râgıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Râzî, Zeynuddîn Muhammed b. Ebî Bekir. *Muḥtârü's-şihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Sâġânî, Razıyyuddîn Hasan b. Muhammed b. Hasan el-Hanefî. *Mevzû'ātu's-Şâġânî*. thk. Necm Abdurrahmân Halef. Dımaşık: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1980.
- Sehâvî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân. *el-Mekâşidü'l-ḥasene fî beyâni keşrin mine'l-eḥādîsi'l-müşteḥira 'ale'l-elsine*. thk. Abdullah Muhammed es-Siddîk. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.

- Sibt İbnü'l-°Acemî, Burhânuddîn el-Halebî Ebü'l-Vefâ İbrahim b. Muhammed et-Trablusşâmî. *Keşfü'l-ḥaşşîs cammen rumiye bi vaz'î'l-ḥadis*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Leâliu'l-maşnû'a fi'l-eḥādîsi'l-mevzû'a*. thk. Salah b. Muhammed b. 'Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Zeylu el-Leâlii'l-maşnû'a fi'l-eḥādîsi'l-mevzû'a*. thk. Ziyâd en-Nakşibendî el-Eserî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Şafî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Abdüllatîf Himeym - Mâhir Yâsin el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Şemseddin Sami. *Ḳāmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-eḥādîsi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsâf*. thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed vd. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdî Muhammed el-Hanefî. *Mevsû'atü iştilâḥâti keşşâfi'l-fünûn ve'l-ulûm*. çev. Abdullah el-Hâlidî. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1. Baskı., 1996.
- Tuncer, Muhammed. *İbn Arrâk'ın Hayatı ve Tenzîhu's-Şeria Adlı Eseri*. Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ukaylî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Amr. *eż-Zu'afâu'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984.
- Yücel, Ahmet. "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997), 199-210.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2014.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fi'z-zu'afâ'*. thk. Nureddîn İtr. 2 Cilt. Katar, 1987.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-ictidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1967.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Telḥîsu kitâbi'l-Mevzû'ât*. thk. Ebü Temîm Yasir b. İbrahim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Zemaşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Fâik fi ğarîbi'l-ḥadîsi ve'l-eser*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.